

Szakál Anna

„A mi magát a székel lére feleresztését illeti [...] az minden esetre ha nincs is nehezebb, mint a prédikáció dolgozás, de oly nehéz van.”¹ –

Hitelesség, hamisítás, szövegalakítás a *Vadrózsák* néhány meseszövegének példáján²

Tanulmányomban azt vizsgálom, hogy milyen jellegű szövegalakítások figyelhetők meg a *Vadrózsák* meseanyagához kapcsolódóan, illetve azt is láttatni kívánom, hogy milyen jellegű meseszöveg-konceptciók léteztek a 19. század második felében, sokszor időben egymáshoz viszonylag közel.

A következőkben két mesetípushoz kapcsolható szövegváltozatokat, illetve az elsőhöz köthető gyűjtő személyét, szakirodalmi helyét és a népköltészeti gyűjtésben játszott szerepét vizsgálom. Az első típusnál (AaTh 545D*; *A borsókirály* + AaTh 1199A; *Az ördög és a kenyér*) négy, a *Vadrózsák*hoz köthető szövegváltozatot vontam be a kutatásba: az első a Lőrinczi Elek árkosi tanító lejegyezte meseszöveg, amely az ő 1856-os kéziratos kötetében maradt fenn, a második ennek a Kiss Mihály árkosi lelkész által 1862 körül készített átdolgozása, majd a harmadik a *Vadrózsákban* (1863-ban) nyomtatásban megjelent meseszöveg (amely így magán viseli Kriza János beavatkozását), a negyedik pedig a *Székel Népköltési Gyűjteményben* (a továbbiakban: *SzNGy*) 1956-ban publikált szöveg, amelyen Kovács Ágnes meseközlési gyakorlatát lehet megfigyelni.

¹ Az idézet eredetileg Kiss Mihály Kriza Jánoshoz írt, 1862. május 22-i Árkosról küldött levelében szerepel (ld. Szakál 2012: 102).

² A szerzőt a tanulmány elkészítésének munkájában MTA Prémium Posztdoktori (2018–2020) ösztöndíj segítette. A szerző tagja az MTA-ELTE Lendület Történeti Folklorisztika Kutatócsoportnak (2018–2022). Külön köszönöm Gulyás Juditnak a szöveg elolvasására és véleményezésére szánt idejét. Megjegyzései, javaslatai beépültek a dolgozatba és nagyban segítettek a munkámat.

A második esetben (AaTh 851; *A talányfejtő királykisasszony*) adott egy Kiss Mihály kézírásában fennmaradt mese feltehetően az 1860-as évek elejéről, amelyet később felvettek a *Magyar Népköltési Gyűjtemény* (a továbbiakban: *MNGy*) III. kötetébe (1882) – ilyenformán ezen a mesén Benedek Elek átírása (és Arany László javítása³) érhető tetten. Ehhez tehetjük hozzá még azt a változatot, amelyet (közvetlen forrásaként Kriza Jánost továbbra is megnevezve) Benedek Elek a saját gyűjteménye számára mesélt újra a *Magyar Mese- és Mondavilágban* (1894).⁴

Lőrinczi Elek élete

Az elsőnek tárgyalt típus legkorábbi szövegének keletkezéstörténeténél, lejegyzőjénél érdemes hosszabban elidőzni. Ez a meseszöveg Lőrinczi Elek árkosi tanító címoldallal, tartalomjegyzékkel, helységnév- és időpont-megjelöléssel ellátott mesegyűjteményében maradt fenn. Innen tudjuk, hogy a leírás, a kötet rendezés (és talán a Kriza Jánosnak való elküldés) időpontja 1856 volt.⁵

Lőrinczi Elek édesapja a vargyasi iskolamester, Lőrinczi Mihály volt. Édesanyja Kelemen Juliánna papeány, kinek édesapja, idősebb Kelemen Benjámín székelyszentmihályi lelkészként és Székelykeresztúr köri esperesként szolgált és a székelykeresztúri kollégium építésének munkálataiban is kitüntette magát.⁶ Lőrinczi Elek 1821-ben született az iskolamesteri család második gyermekeként, s egy évvel bátyja után, 1828-tól már a székelykeresztúri Unitárius Kollégiumban folytatta tanulmánya-

³ Arany László javításairól egyedül Gyulai Pál emlékszik meg Kovács Jánoshoz írott levelében. A *MNGy* III. kötetének Kriza-meséivel kapcsolatban a következőt olvashatjuk: „Így bíztuk meg Benedeket a négy mese átírásával, melyeket aztán Arany László átnézett, itt-ott javított is rajtok s jegyzeteket írt hozzá a kötet végén.” (Ld. Szakál 2012: 240. 122. levél.)

⁴ A begépelte meseszövegek a tanulmány végén található mellékletben párhuzamosan egymás mellé rendezve olvashatóak.

⁵ A mesegyűjtemény címlapját ld. MTA Könyvtár és Információs Központ Kézirattár (a továbbiakban: MTA KIK Rt.) Irod. 4-r. 409/IV: 73.

⁶ A családról Borbáth Károly tájékozódott az anyakönyvekből, vö. Borbáth 1974: 447–448. (Az általa vizsgált anyakönyvek akkor Vargyason, az unitárius egyházközség tulajdonában, illetve a sepsiszentgyörgyi Állami Levéltárban [Direcția Județeană a Arhivelor Naționale Covasna, Egyházi anyakönyvek gyűjteménye 14/1. Árkosi unitárius egyházközség] voltak. Ld. Borbáth 1974: 451.)

it. Itt többek között a későbbi jeles történész-levéltáros Jakab Elek is évfolyamtársa volt, egyszerre iratkoztak be a kolozsvári kollégiumba 1836-ban.⁷ Lőrinczi Elek kolozsvári iskolatársa volt továbbá a történész Kőváry László és a Kriza János legkorábbi gyűjtőjeként ismert⁸ Ürmösi Sándor is. A kolozsvári Unitárius Kollégiumban mind a négyen tagjai voltak az olvasótársaságnak.⁹ 1844-ben a Tiboldi István távoztával megüresedő szentgericei tanítói helyre kapott meghívást. Ittléte alatt két tanévben is külső tagja volt a székelykeresztúri Olvasóegyletnek.¹⁰ Szentgericéről 1849-ben került iskolamesternek a kiemelkedően jó állomáshelynek számító árkosi ekléziához,¹¹ s itt tanított 1863-ban, 42 éves korában bekövetkezett haláláig.¹²

Borbáth Károlytól tudjuk, hogy Lőrinczi Elek 1850-ben, Árkoson kötött házasságot Barabás Judittal, akitől öt gyermeke született, s közülük háromnak Kiss Mihály árkosi lelkész és felesége, Barabás Julianna volt a keresztszüelője, míg a negyedik gyermeket Kiss Mihályék legkisebb leánya, Néria tartotta a keresztvíz alá (Borbáth 1974: 448). Lőrinczi Elek nemcsak Kiss Mihállyal volt komasági viszonyban, hanem az árkosi mesemondó Kóta Gyurka (valódi nevén Péterfi György¹³) unitárius harangozóval is (Borbáth 1974: 450). A komaság mellett az is tudható, hogy az unitárius templom, a papi, a tanítói és a harangozói telek egymás mellett helyezkedett el, így a szomszédosági viszony is erősíthette a köteléket e három

⁷ Magyar Unitárius Egyház Kolozsvári Gyűjtőlevéltára (a továbbiakban: MUEKvGyLt.) Igazgatói Anyakönyv 1836: o.n.

⁸ Ürmösi Sándorral kapcsolatban vö. Szakál 2017a, 2017b.

⁹ Kolozsvári Akadémiai Könyvtár (a továbbiakban: KvAKT.) Ms. U. 1308: o.n. Az olvasótársasági tagság azért bírhat jelentőséggel, mert úgy tűnik, hogy az olvasótársasági munka és a népköltészeti gyűjtésben való későbbi részvétel között van összefüggés. Ezzel kapcsolatban vö. Szakál 2017c.

¹⁰ Hargita megyei Állami Levéltár (a továbbiakban: HmÁLT.) Fond 683. Nr. 20. A Sz: Kereszturi Unitar Gymnasiumbéli Olvasó Egylet Törvényes Könyve. 1845–65: o.n.

¹¹ Az ilyen összefoglaló megállapításokat elsősorban a MUEKvGyLt-ban található Az unitárius püspök iratai (a továbbiakban: UP Iratok) elnevezésű anyag 1832 és 1868 közötti dokumentumainak áttanulmányozása alapján teszem. Ennek tételes bizonyítása messze túlmutatna a jelen dolgozat keretein. (Az UP Iratok évrendezett anyag, az egyes éveken belül nincs kronológiai sorrend, a lapok nincsenek beszámozva.)

¹² Az életrajzi adatait ld. Szakál 2012: 321.

¹³ Borbáth Károly egyháztörténeti forrásokat felhasználó tanulmányában írta le azt is, hogy Péterfi György, miután elvette az elhalt harangozó, Kóta Mihály özvegyét, nemcsak annak feladatkörét vette át, de a falubeliek az elhunyt harangozó családnévén emlegették őt (vö. Borbáth 1974: 450).

unitárius egyházi személy között. Lőrinczi Elek és Kóta Gyurka után nem maradt fenn hármójuk kapcsolatára vonatkozó feljegyzés, de Kiss Mihályról tudjuk, hogy szerette, becsülte tanártársát. 1857-ben Székely Mózes püspökhelyettesnek egy részeges pap helyett a nagyon jó¹⁴ bölöni eklézsiába lelkésznek ajánlotta Lőrinczi Eleket. Az „extra! Zsebcedolá”-n Kiss a következőket írta: „Fő Tisztelendő ur! fogadja el egy ajánlatomat, mit még említettem volt, hogy t. i. a papságra teliesen képes Lőrinczi Eleket, az én mesteremet, azon papi sok téendőit igénylő Bölöni káplánságra, Máté urnak a szolgálatóli telies felmentésével, telies szolgálati kötelezettséggel nevezzék. Lőrinczi ezt rég érdemli, inkább, mint bárki más előléptendő a Tractusban. – Mihez nagy indokul adom, hogy Lőrinczi jó tanító ugyan, de az Árkosi szép, nagy, és népes templomban s Ecclában gyenge cantor gyenge orgonista. Szóval ő papnak százszor jobb. – Fogságom alatt is az Árkosiak az ő papkodásával anyira megváltak elégedve, hogy más szolgálattevő rendelt egyéneket mind egykedvűleg vették. – Ó az emberekkel is igen jól bánik” (MUEKvGyLt. UP Iratok, 1857).

Számos dolgot lehet kiolvasni ebből az egyetlen levélkéből. Az egyik az a tény, hogy Kiss Mihály fogsága alatt főképpen Lőrinczi segítségével működött az egyházközség. Kiss Mihályt 1849-ben csupán néhány hétre, 1854-ben fél évre zárták börtönbe – levelében feltehetően az utóbbira, a Makk-féle összeesküvés miatti fogságára gondolhatott (Sándor 1891: 93, Jakab 1887). Annak, hogy volt valaki, aki a pap távollétében is az emberek meglegedésére vezette az egyházközséget, az a jelentősége, hogy nem kezdtek el nyugtalankodni és új, állandó pap kinevezését kérelmezni, hanem türelmesen vártak a visszatérőre. Hogy ez nem volt egyértelműen mindig így, onnan tudjuk, mivel a szintén a *Vadrózsák* gyűjtőhálózatához tartozó unitárius lelkészt, Jánosfalvi Sándor Istvánt éppen akkor börtönözték be a szabadságharc után, amikor élete egyetlen olyan állomáshelyén (Homoródkarácsonyfalván) volt, ahol úgy tűnt, viszonylagos nyugalomban élhet a hívekkel.¹⁵ A fogsága ideje alatt mégis új papot neveztek ki helyette.

¹⁴ Általánosságban kijelenthető, hogy a nagyobb lélekszámú eklézsiák jobbnak számítottak, elsősorban azért, mivel biztosabban tartották el a lelkészüket, tanítójukat. Úgy vélem, emellett létezik egy olyan tendencia is, hogy a nagyobb, gazdagabb egyházközségek sokkal valószínűbben hívhattak magukhoz híresen jó egyházi személyeket, s így nagyobb eséllyel volt náluk jobb iskola, több írástudó, stb.

¹⁵ Székelykeresztúri Unitárius Egyházközség Levéltára (a továbbiakban: SzUEkLt.) Jánosfalvi Sándor István: Tudományos napló o.n.

Fontos Kiss Mihály levele azért is, mert minden esetben, amikor Kiss Mihály esperesként egy lelkészről beszélt (és ez általában valamennyi esperesre igaz volt), objektíven, kiegyensúlyozottan, és valamennyi szereplő érdekeit mérlegelve nyilatkozott meg. Vagyis, ha ő valakiről azt mondta, hogy a legérdemesebb egy jó lelkészi hivatal megnyerésére, és olyan személy, aki jó viszonyban van a híveivel, akkor biztosak lehetünk benne, hogy ez valóban így is volt. Azonban – mint sokszor – a püspök(helyettes), az esperes és a falu értelmesebb része is hiába szerette volna a bölöni lelkész, a részeges Máté István elmozdítását, és helyébe Lőrinczi Elek megválasztását, ez a terv – elsősorban a részeges pap jó kapcsolathálója miatt – meghiúsult.

Kiss Mihálynak még egy, Lőrinczi Eleket méltató nyilatkozata ismert, amelyet Lőrinczi halálát követően tett közzé a *Kolozsvári Közlöny* hasábjain. „A kiknek fáradalma és buzgalma a nevelés főérdekű pályáján, s ez által a nemzet és emberiség iránti érdeme bebizonyult, azok iránt az elismerés hála kötelességével tartozunk. Ilyen vala az árkosi unitaria ekklezsia iskolatanítója Lőrinczi Elek, ki folyó hó 3-án tüdővész által a buzgón folytatott legnemesebb pályáról kiszóllítotték. Temetési ünnepélyét [!] a s.-sz.-györgyi országos sokadalom-napja daczára, a vidékről igen szép számmal egybeseregelt nép közelismerése, gyásztisztelgése s 130 számú iskolai tanítványainak nagyobbjai által kiállított hosszú páros sor lobogók bizonyíták, hogy közhasznu, közérdekű egyén mult ki. Az iskolai telket is különös ápolása és nevelése érdemdus nyomaival hagyá itt, a nemes gyümölcsfák rendezésének, derék fajainak és a telekhez képesti teljes számának öt hosszason dicsérendő emlékében, miknek előzsengéjét fájdalom! alig kóstolhatá meg. Ezenkívül az árkosi közönség telekkönyvét ő készíté el és vezeté mind eddig, mint ügyvezető, egykori tanár a Braszai urtól nyert földmérési és számtani ismeretei után. Több éveken át a közönség kebelében történt vásárok kötlevelleit csaknem mind ő állítá ki, jó és tiszta fogalmu pennájával. Háromszéki unitárius egyházkörnyékünk papszéki ügyeinek ő vala egyik bizodalmas ügyvéde, kinek periratait szent székünk sokszor különös megelégedéssel, sőt gyönyörködve hallgatá ki” (Kiss 1863).

Ez a nyilatkozat ismét a fiatalon elhunyt, érdemdús tanító képét erősíti és árnyalja. A temetés leírása egyrészt Lőrinczi Elek közösségen belüli kedveltségét sejteti. Emellett kiderül belőle az is, hogy tanítóként nem kisebb feladatban kellett nap-nap után helytállnia, mint a valóban igen népes

árkosi gyülekezet 130 diákjának szimultán oktatása. Az árkosi gyülekezet kiválóságát (és feltehetően benne szeretett papjuk, Kiss Mihály irányító szerepét) az is jelzi, hogy nem emeltek szót tanítójuk ellen amiatt, hogy – ahogy előző levelében Kiss Mihály is említi – Lőrinczi Elek nem volt túl jó kántor és orgonista, hanem beérték azzal, hogy eredményes, jó iskolát tartott.¹⁶

Hogy mennyire volt valóban jó ez az iskola, ahhoz az árkosi iskolalátogatási jegyzőkönyv 1853 és 1863 között rögzített adatai nyújtanak némi eligazítást. Az egyik, ami ebből láthatóvá válik, s ami általánosan az egyik mérőeszköze lehet a tanítás hatékonyságának, hogy hány gyermek jár az iskolába, növekedik-e ez a szám, s az iskola vonzza-e a más vallásúakat. Lőrinczi Elek esetében ez a szám folyamatosan növekedést mutat (1853: 76 diák, 1854: 76, 1855: 85, 1856: 85, 1857: 92, 1858: 92, 1859: 96, 1860: 97, 1861: 104, 1862: 115, 1863: 130), s a legutolsó évben a 130 diákból már 27 tanuló volt más vallású, ami azt mutatja, hogy biztosan jó hírű iskolát tartott. A jegyzőkönyvnek¹⁷ a tanítóra vonatkozó szűkszavú, ám változatosan megfogalmazott megjegyzései egyértelművé teszik, hogy semmi kivetnivalót nem találtak a tanításában: „taníttás körüli sükeres szorgalma, gyümölcsös ügyekezete tették ki, „nagyon jól képzett és szorgalmas egyén, „szorgalmas, tevékeny.” A vizsga eredményére, a gyermekek előmenetelére vonatkozóan pedig a következő megjegyzések váltják egymást: „dicséretes eredmény, „az eredmény dicséretes, „az eredmény dicséretes, mint mindig.”¹⁸

Még az is kiderül ebből a jegyzőkönyvből, hogy Lőrinczi Elek 1863 márciusában éppen examen előtt halálozván el, nem tudta a diákokat le-

¹⁶ Ez egyáltalán nem volt általános, sőt a tanítók bevádolásakor az egyik elsődleges vádpont éppen az iskolamesterséggel általában együttjáró kántori és orgonista feladatok nem megfelelő ellátása – sok esetben csupán orgánumbeli képességek hiányában. Ez gyakran egy önmagába záruló kört alkotott az unitárius közösségeken belül, például a következőképpen: kis egyházközség, kevés fizetés → nem túl jó lelkész → rosszabb (képzetlenebb, műveletlenebb, részeges, stb.) tanító → rosszabb iskola → több bevádolás (gyakorta nem valódi indokkal, hanem pl. éppen a tanító énekhangja miatt) → sokkal kisebb figyelem a közösség részéről is a belső emberekre, egy jobb iskolára. Ezzel szemben: erősebb, gazdagabb egyházközség → jobb lelkész, jobb tanító → öntudatosabb hívek, akik tudják, milyen a jó iskola és megkövetelik, ha az nincs → bevádolás sokkal inkább a tanítás elmaradása miatt → igazi, értelmiségi vezető. Természetesen vannak kivételek is szép számmal, de tendenciaként, úgy vélem, meg lehet fogalmazni egy ilyen irányt (az UP Iratok alapján).

¹⁷ Az iskolalátogatási jegyzőkönyvet a kirendelt vizsgálóbiztosok (környékbeli lelkészek vagy az esperes) vezeti.

¹⁸ Vö. ehhez a bekezdéshez: Árkosi Unitárius Egyházközség Levéltára (a továbbiakban: ÁUEkLt.) Árkosi unitárius iskola-látogatási Jegyző könyv 1–6.

vizsgáztatni, ezért azt a kisebbek esetében a megözvegyült Barabás Judit, a nagyobbak esetében pedig Kiss Mihály tette meg.¹⁹ Ebből – úgy vélem – levonhatjuk azt a következtetést is, hogy azok a lelkészek, akik maguk is jó diákként kezdték életüket, s a műveltséget, a munkájuk precíz, igényes elvégzését lelkészként, tanítóként is fontosnak tartották, – az akkori lányoktatás lehetőségeihez képest – művelt feleséget választottak maguknak.

Visszatérve Kiss Mihály írására, elmondható az is, hogy az unitárius belső embereknek többnyire gazdálkodóként is helyt kellett állniuk és így fontos feladataik közé tartozott (ami vizitációk alkalmával, vagy egy belső ember áthelyezésekor gyakorta felmerülő kérdés volt) a telek megfelelő karban tartása, azon gyümölcsfák ültetése, gondozása, oltása. A fenti nyilatkozatból az olvasható ki, hogy – Kiss Mihályhoz hasonlóan, aki 1872-ben a volt gazdasági minisztertől, Szlávay Józseftől elismerő oklevelet is kapott (Boros 1889: 58–59; Sándor 1891: 97) – Lőrinczi Elek ebben is a közösség megelégedésére működött. S hogy ez az ő érdeme lehetett, és a fák nem elődjétől megörökölt, hanem maga ültette fák lehettek, abból gondolhatjuk, hogy Kiss Mihály szomorúan konstatálja, hogy azok csupán a közelebbi években fordulhattak termőre. További kiemelt feladata volt a belső embereknek – a vizitációk, bevádolások alkalmával szintén visszatérő kérdés – a jegyzőkönyvek és egyéb dokumentumok megfelelő vezetése. Látható, hogy Lőrinczi Elek többféle irattípust (telekkönyv, vásárok kötlevelei, periratok) is képes volt a szűkebb és a tágabb közösség legnagyobb megelégedésére vezetni. Sőt, Kiss Mihály megjegyzéseiből („különös megelégedéssel, sőt gyönyörködve” hallgatták „jó és tiszta fogalmu pennájával” készített szövegeit) arra is következtethetünk, hogy Lőrinczi kifejezetten szépen fogalmazott, megszövegezései feltehetően mind nyelvtanilag, mind stilisztikailag és külalakjukat tekintve is megfelelőek voltak – ami közel sem volt általánosnak mondható a tanítók között sem.

Mindezek után immár valamivel plasztikusabban áll előttünk egy kiváló egyházköztségben megbecsültségnek örvendő jó tanító (okos feleséggel), aki kiemelkedően jó viszonyban van a többi belső emberrel is, különösen papjával és esperesével, Kiss Mihállyal. Munkáját lelkiismeretesen végzi, és képességeihez mérten igyekszik mindenhol haszonnal működni. A hívekkel könnyen szót ért, íráskészsége kiváló.

¹⁹ ÁUEkLt. Árkosi unitárius iskola-látogatási Jegyző könyv 6.

A népköltési gyűjtő Lőrinczi Elek

Az életrajzi kitérő után térjünk vissza a folklórgyűjtő Lőrinczi Elekhez. Először meg kell említenünk egy olyan gyűjteményét, amely mindeddig nem volt ismert. Ez a MTA Kézirattárának egyik munkatársa, Gergely Pál hagyatékának részeként került a Kézirattárba és *Néprajzi gyűjtemény (Székely tájszógyűjtemény)* cím alatt katalogizálták.²⁰ A kézírás, illetve az összefűzött gyűjtemény bevezetőjének vizsgálata alapján (amely a mesegyűjteményhez hasonlóan egy *Figyelmeztetéssel* kezdődik) Lőrinczi Elekre ismerhetünk. Ahogyan azt a szöveg elején közölt datálásból megtudhatjuk, „e gyűjtemény példánya 1852^{beli}”, de másutt arról is értesülünk, hogy „a teljesebb gyűjtemény 1859^{ben} Pestre küldetett” s az „a tudos társaságnak át is szolgáltatott²¹” (MTA KIK Kt. Ms. 5088/168. címlap és belső címloldal).

Ismert, hogy ebben a korszakban a tájszavak gyűjtése – ahogy az a *Vadrózsák* esetében is látható – nem vált külön a folklórgyűjtéstől, sőt, többen (köztük maga Kriza János vagy Kiss Mihály is) a nyelvészet felől közelítettek a folklórműfajokhoz. Ez a fent említett gyűjtemény pedig azt is jelzi, hogy Lőrinczi Elek már az 1850-es évek legelején érdeklődéssel fordult e műfaj és általában a gyűjtés, lejegyzés, megőrzés kérdései felé. Ennél azonban számunkra fontosabb, hogy e gyűjtemény készítésének és a mesemondás iránti érdeklődésének ideje egybeesik, ugyanis a kéziratot füzet *Figyelmeztetés* című bevezetője ekként zárul: „Gyűjtő mesehallgatásból sok tájkifejezést jegyzett, azonban csak mint utazó szedte fel a szókat” (MTA KIK Kt. Ms. 5088/168: 1v). Ebből a rövid közlésből arra következtetnek, hogy Lőrinczi Elek már jóval 1852 előtt részt vett olyan alkalmakon, ahol mesemondás zajlott, s ennek során figyelt fel a tájszavakra, amiket le is jegyzett. Úgy vélem, a „csak mint utazó” kitétel azt jelenthette, hogy Lőrinczi Elek ezeken az alkalmakon csupán kívülállóként vett részt, vagy esetleg (amit kevésbé tartok valószínűnek) valamerre utazva került gyűjtéshelyzetbe. Amit azonban kétséget kizáróan meg tudunk belőle állapítani, hogy a mese (és tájszavak) iránti, az 1840-es évek végére, az 1850-es évek legelejére tehető érdeklődést 1852-re letisztázott,

²⁰ Gergely Pálról és a *Vadrózsák*ban betöltött szerepéről ld. Szakál 2016. Az újonnan előkerült kéziratot anyagról (és közte Gergely Pál hagyatékáról) ld. Szakál 2017d.

²¹ Ez a tájszógyűjtemény mindeddig nem került elő.

összefűzött, kész tájszó-, 1856-ra pedig egy ugyanilyen mesegyűjtemény követte. A mesekötetet Lőrinczi Elek Kriza Jánosnak küldte el, míg a tájszógyűjtemény egyik példányáról annyit tudunk biztosan, hogy az valahogyan Gergely Pálhoz került.²²

Kriza János és barátja, Kiss Mihály levélváltásának fennmaradt darabjaiból tudjuk, hogy valamikor 1856 és 1861 / 1862 között a mesegyűjtemény megérkezett Kriza Jánoshoz, aki azzal feltehetően csupán 1861 végén / 1862 elején kezdett foglalkozni, amikor világossá vált számára, hogy a mesék nem az ő elképzelései szerint kerültek lejegyzésre. Ezért azt visszaküldte Lőrinczinek átírásra. Kiss Mihály 1862. május 22-én azt írta Krizának, hogy a székeljesítésre visszaküldött mesék neki „maradának travestálásra,” mivel Lőrinczi „maga megvallja, hogy a valódi népies székeljesítésnek nem tudna embere lenni. Ő egynek átöltöztetéséhez hozzá fogott, de nem másképp volt vele megnyomorodva, mintha egy etymologistának kidolgozásul rhetoricum exercitiriso²³ szabnának ki; úszott, s nem haladott, és a mit haladott, a se volt jól. Ő gyűjteni igen jó, és élénk ember, de a sajátos köznépi nyelvet nem szedegette volt begyibe: non existente (itt is) fundamentó, non est aedificatio.²⁴ Ő tehát örömmel hagyta reám az egész átdolgozási szerepet.”²⁵ A levél legvégén arról is hírt kapunk, hogy Lőrinczi Elek a mesegyűjtemény elkészítését követően sem hagyott fel a meseszövegek gyűjtésével, mivel ebben az 1862. májusi levélben Kiss Mihály azt írta, hogy „Lőrinczi még egy mesét ígért; én átöltöztetem s elküldöm.”²⁶ Tehát Lőrinczi Elek elfogadta, hogy meséi nem

²² Az, hogy Lőrinczi Elek kéziratot hagyatékát családja kiemelten kezelte volna, nem különösebben valószínű. Egyrészt amiatt, mert egy tanító hagyatéka a közvetlen környezetben nem tűnhetett kiemelten jelentősnek (ezért megőrzésre érdemesnek). Másrészt az is közrejátszhatott ebben, hogy az özvegyé lett papnéknak és gyermekeiknek rövid időn belül el kellett hagyniuk a papi telket az egyházi törvénykönyv szerint – Lőrinczi Elek felesége is kislányával a szülei házába költözött. (Az egyházi törvénykönyv szerint a halálozást követő Szent György napig el kellett hagyniuk a papi házat. Vö. MUEKvGyL. Az Unitárius vallás közönség Egyházi Törvényei 35. és 449. Canon.) Így sokkal valószínűbbnek látszik, hogy Gergely Pál ezt a gyűjteményt is más, Krizához köthető dokumentumokkal együtt szerezte meg.

²³ rhetoricum exercitiriso: 'retorikai gyakorlat'

²⁴ non existente (itt is) fundamentó, non est sperabilis edificatio (lat.) 'nem létező alapon, nem remélhető építmény sem'

²⁵ Kiss Mihály levele Kriza Jánosnak. Árkos, 1862. május 22. Ld. Szakál 2012: 101.

²⁶ Kiss Mihály levele Kriza Jánosnak. Árkos, 1862. május 22. Ld. Szakál 2012: 102.

felelnek meg tökéletesen Krizának, és folytatta a gyűjtést úgy, hogy komája elvégezze helyette az átalakítás munkáját.

Faragó József 1967-es tanulmányában Lőrinczi gyűjteményének tartalomjegyzéke alapján azonosította a *Vadrózsákban* Lőrinczi Elek mesegyűjteményének szövegeit, és megállapította, hogy a *Vadrózsákba* bekerült árkos mesék nagy többsége feltehetően Lőrinczi Elek szövegén alapult (Faragó 1967: 54–56). Faragó József ekkor úgy tudta, hogy Lőrinczi Elek gyűjteménye elveszett, annak csak a címlapja és a tartalomjegyzéke található meg abban a szöveganyagban, amely az MTA pincéjéből került elő.²⁷ Nincs okunk kételkedni abban, hogy Faragó József valóban nem tudott a gyűjtemény meglétéről, de néhány furcsa körülményt itt rögzítenünk kell. Tanulmányában Faragó fotómásolatban közli a Lőrinczi-féle gyűjtemény tartalomjegyzékét és a címlapot, amelyen már ott szerepel a kéziratári számozás,²⁸ tehát a másolat a bekötött könyvről készült. Ha pedig erről készült a másolat, akkor aki a másolatot készítette, tudhatta, hogy a Lőrinczi-gyűjtemény a következő oldalakon folytatódik. Tudjuk azt is, hogy Kovács Ágnes (aki feltehetően elkészíthette a fényképmásolatot Faragó Józsefnek) a *Székely Népköltési Gyűjtemény* számára legépeltetett legfontosabb 85 meséről²⁹ egy másodpéldányt eljuttatott Faragó Józsefnek Kolozsvárra.³⁰ Ezek között három Lőrinczi Elek-mesének ott kellett szerepelnie³¹ – azonban feltételezzük, hogy a kolozsvári változathoz Kovács Ágnes talán nem csatolt jegyzeteket, így a mesék (Faragó József számára) nem voltak gyűjtő szerint azonosíthatóak. Különös továbbá az (a más kutatók szövegeire való reflektálatlanság) is, hogy Kovács Ágnes 1982-es cikkében úgy elemzi Lőrinczi Elek és Kiss Mihály meseszövegeit, hivat-

²⁷ „Van a hagyatékban egy magános levél.” Faragó 1967: 49–51.

²⁸ A felvételen is látszódik, hogy a 73 és a 73v. oldalakról készült a felvétel. Vö. Faragó 1967: 50; MTA KIK Kt. Irod. 4-r. 409/IV: 73–73v.

²⁹ Vö. Néprajzi Múzeum Etnológiai Archívum (a továbbiakban: NM EA) 19035/A-D.

³⁰ Ezt a tényt 1974-es tanulmányában Faragó József is említi, ahol a következőképpen fogalmaz: „A hagyaték rendezése után [tehát 1956 körül – Sz. A.] a nyolcvanöt legjelentősebb népmeséről, valamint a fontosabb levelekről Kovács Ágnes gépelt másolatot volt szíves hozzám eljuttatni. Ezeket a másolatokat használtam másfél évtizeden át, mígnem 1968-tól fogva a hagyatékot Budapesten személyesen is tanulmányozhattam.” Faragó 1974: 442. 3. lj.

³¹ Mivel a (feltehetően) jelenleg a Kolozsvári Folklorarchívumban lévő példányt nem volt módomban tanulmányozni, így bizonyosan nem tudom, hogy mit tartalmaz, csak feltételezem, hogy ugyanazt, mint a Budapesten, a Néprajzi Múzeum Etnológiai Archívumában őrzött példány. Az ebben szereplő mesék adatai is megtalálhatóak a Domokos Mariann által készített, jól áttekinthető táblázatban. (Vö. Domokos 2007: 201–208.)

kozva Faragó 1967-es cikkére is, hogy se nem említi, se nem hívja fel a figyelmet arra, hogy ő a Faragó által elvesztettnek hitt gyűjtemény szövegeiről beszél. Ebből a tanulmányból ezt tulajdonképpen csak a beavatott és nagyon figyelmes olvasó³² értheti meg (Kovács 1982: 37. 14. lj.).

Úgy vélem, a korábban említett 1967-es tanulmányában Faragó József téved, amikor Lőrinczi Elek gyűjteményéről úgy beszél, mint egy „sajtóra kész népmesegyűjtemény”-ről, amelynek keletkezésének éve alapján a helyét is kijelöli: Erdélyi János és Gaal György magyarul megjelenő kötetei között (Faragó 1967: 51). Véleményem szerint semmi sem indokolja, hogy Faragó József a gyűjtőt és szövegeit olyan kontextusba helyezze, mintha a gyűjtemény „a mostoha könyvkiadási viszonyok folytán, s ráadásul Lőrinczi teljes vidéki-falusi elszigeteltsége miatt [...] nem foglalhatta el az őt megillető helyet a népmesekiadványok sorában” (Faragó 1967: 51). Tény, hogy nincs olyan forrás a kezünkben, amely egyértelműen kimondaná, hogy Lőrinczi Elek nem szánta önálló kiadásra gyűjteményét, azonban ismert Kiss Mihály (már idézett) Krizához küldött levele, amelyben úgy fogalmaz, hogy „Lőrinczi ugyan a *te számodra* a népmeséknek egy tömöt [!] gyűjteményét állítottaki [!]”³³ Ebből arra lehet következtetni, hogy Lőrinczi sem önálló kiadásra gondolt, hanem tudta, hogy anyagát a *Vadrózsák* nagy olvasztókemencéjébe önti bele. Egyértelműen kijelenthető tény továbbá az is, hogy ekkor postázás / átadás előtt a különböző gyűjtéseket gyakorta rendezték összefűzött, akár címlappal ellátott füzetekbe, amelyekben az egyes szövegeket megszámozták. Ilyen füzetek Tiboldi Istvántól és Kiss Mihálytól is maradtak fenn, de feltehetően Péterfi Sándor vagy Ürmösi Sándor is így küldte el gyűjteményeit Kriza Jánosnak.³⁴

³² Sajnos, magam sem ezzel a szemmel – azaz nem a meseszövegek felől közelítve a gyűjtőhálózathoz – olvastam ezt a tanulmányt, így egyszer meglepve „fedeztem fel” az akadémiai kéziratok között, hogy megvan Lőrinczi Elek mesegyűjteményének nagy része. Valamivel később kezbesültem azzal, hogy ezt Kovács Ágnes már régen leírta. (A figyelmetlenségem nyomát ld. Szakál 2012: 101. 184. lj.)

³³ Kiss Mihály levele Kriza Jánoshoz. 1862. május 22. Ld. Szakál 2012: 101. [kiemelés tőlem]

³⁴ Vö. pl. MTA KIK Kt. Irod. 8-r 178/III. Tiboldi István gyűjteménye (de általában bármely Tiboldihoz kapcsolható szövegegyüttes hasonlóan nézett ki); MTA KIK Kt. M. Nyelvtud. 4-r. 102. 15. tétel (zöld számozás) Kriza János tájszógyűjteménye (tulajdonképpen Kiss Mihály *Vadrózsába való* címmel elkészített, különböző műfajokat magában foglaló, összefűzött, kész gyűjteménye); MTA KIK Kt. Irod. 4-r. 409/IV. 1–8v. Kriza János gyűjteménye (ezeken a lapokon Péterfi Sándor gyűjteményének első darabja található); NM EA 10697 1–13. Kiss Mihály és Ürmösi Sándor gyűjtései. (*Mesék és Elbeszélések* cím alatt Ürmösi mesegyűjteményének első darabja.) De ilyenek például a későbbiekben a Folklore Fellows-gyűjtések is. (Vö. a NM EA-ban található beküldött gyűjteményeket.)

Lőrinczi Elek a gyűjteményét tehát Krizának, Kriza Kiss Mihálynak küldte el, Kiss Mihály pedig feltehetően az átírt szövegekkel együtt Krizának küldte vissza.³⁵ Az, hogy Kiss Mihály követte az átírásban Lőrinczi Elek gyűjteményét, abból is látszik, hogy a Kiss Mihály-féle számozás teljesen azonos a Lőrinczi Elek-félével.³⁶

Amikor 1982-es tanulmányában Kovács Ágnes Kriza János szövegalkotási stratégiáját elemzi annak érdekében, hogy bizonyítsa Kriza népmeséinek „hitelességét,” úgy tekint Lőrinczi Elekre, mint *rossz gyűjtőre*. Ő az, Tiboldi Istvánnal együtt, akinek – Kovács Ágnes szerint – „Gaal György akkoriban megjelent mesegyűjteménye volt a példaképe, amelyet Kazinczy Gábor és Toldy Ferenc rendezett sajtó alá” (Kovács 1982: 36). S mint magyarázatképpen hozzászói: „Toldyéknek az volt a felfogása, hogy a nép felemelésének egyik eszköze a népköltési szövegek irodalmivá tétele.”³⁷ Kriza János ezt az eljárást a népmeseszövegek meghamisításának érezhette, és visszaküldte a gyűjtőknek a meséket »visszaszékelesítésre«, székely nyelven való átfogalmazásra. [...] Lőrinczi Elek sem tudott székely nyelven mesét mondani, átadta hát meséit faluja papjának, Kis [!] Mihály unitárius lelkésznek. Kis Mihály felesége, Barabás Júliánna helybeli gazdálkodó leánya segítségével székely nyelvre fordította Lőrinczi irodalmi nyelven megírt meséit” (Kovács 1982: 36). Míg tehát Faragó József Lőrinczi Eleket „a *Vadrózsák* egyik legkiválóbb gyűjtője”-ként (Faragó 1967: 59) Erdélyi János mellé kívánta helyezni annak érdekében, hogy „elégített szolgáltatson” (Faragó 1967: 57) neki, addig Kovács Ágnes Lőrinczit mint *rossz gyűjtőt* elutasította.

Úgy vélem, hogy egyik eljárás sem vezet helyes irányba; magam amellett kívánok érvelni, hogy számos kérdést lehet felvetni és megválaszolni egy *jó(nak)* és egy *rossz(nak tartott) gyűjtő* esetében is, ha sikerül ezt az oppozíciót elhagynunk. A fentiekhez röviden csupán néhány megjegyzést

³⁵ Ezt feltételezhetően az magyarázza, hogy Kiss Mihály láttatni akarta azt a szöveget is, amelyet átírt. Hasonló megoldással találkozunk még a MTA KIK Kt. Nyelvtud. 4-r. 102. más tételeinél is, amikor Kriza János kérdéseire Kiss Mihály egy másik lapon azonos sorrendben felel, s ekkor is visszaküldi Krizának az eredetileg számára postázott lapot is.

³⁶ Vö. MTA KIK Kt. Irod. 4-r. 409/IV. 31–72; 73–110. Kriza János gyűjteménye (ezeken az oldalakon: Kiss Mihály és Lőrinczi Elek meseszövegei).

³⁷ Ennek eredetéhez vö. Gyulai Pál *Két ó-székely ballada* című cikksorozatának második részét, amelyben Gaal György népmesegyűjteményének magyar kiadása kapcsán mond véleményt Kazinczy Gábor és Toldy Ferenc szövegközlési elveiről és népköltészet-felfogásáról (Gyulai 1862).

fűznék. 1. Lőrinczi Elek esetében egyetlen forrás sem utal arra, hogy ismerte volna Gaal gyűjteményét. 2. Ha ismerte volna, ezt nem rossz gyűjtősége, hanem inkább kulturális érdeklődése, tájékozottsága bizonyítéka-ként kellene elkönyvelnünk. 3. Kriza János egyik legközelebbi barátja és gyűjtője, Gálffy Sándor is azt írta levelében, hogy ezt a gyűjteményt is meg kívánja szerezni, mielőtt mesegyűjtésbe fogna.³⁸ 4. Gaal mesegyűjtéseiről alig tudunk valamit, de a legutóbbi (kéziratokon alapuló) kutatások azt mutatják, hogy Kazinczy Gábor és Toldy Ferenc minimálisan írták át a meseszövegeket.³⁹ 5. Az eddig feltárt források alapján Kriza János soha sem használta a *meghamisítás* szót, s magam nem tartom valószínűnek, hogy azt gondolta volna, hogy Lőrinczi meghamisította a meséket. (De általában is merésznek tartom az olyan kijelentéseket, amelyek források nélkül emberek le nem írt gondolatairól határozottan nyilatkoznak.) 6. Mindenképpen elgondolkoztató az is, hogy a megfogalmazásból úgy tűnik, mintha Kiss Mihály átíró tevékenységét Kovács Ágnes Kiss Mihály feleségének paraszti származásával kívánná-próbálná legitimálni.⁴⁰ Miért is van erre szükség? Mi lenne, ha kiderülne, hogy ennek a generációra visszamenően kiváló lelkészi családból származó, eminens tanuló, fiatalon esperessé választott Kiss Mihálynak például zongorája⁴¹ is volt otthon, hogy fuvolázni és gitározni is tudott és szeretett (Sándor 1891: 94), vagy, hogy „kevés pap ült többet íróasztal mellett, mint ő. Szeretett tanulni s tudott írni” (Boros 1889: 58)? Mert akkor nem lehetett volna annyira nyugodtan kijelenteni, hogy „Kiss Mihály maga is kora színvonalán álló népmesegyűjtő – ma úgy mondanánk: jó, népi ízű mesemondó – volt” (Kovács 1982: 39)? Azt nem tudjuk kideríteni, hogy felesége milyen

³⁸ „A leginkább szeretnék Nép meséket gyűjteni, de nem vagyok biztos a gyűjtésben, míg a Gál, Merényi, s masok Népmesés gyűjteményeiket meg nem kerithetem – pedig bár 20at gyűjthetnék olyant, mint a *Halhatatlanságra vágyó királyfi* ez aztán megérdemlené a figyelmet, s dicséretére válnék bár kinekis.” Vö. Gálffy Sándor levele Kriza Jánoshoz. Demeterfalva, 1865. január 12. Ld. Szakál 2012: 166.

³⁹ A Gaal-szövegeket kiadásra előkészítő Havay Viktória szíves szóbeli közlését ezúton is köszönöm.

⁴⁰ Ugyanezt figyelhetjük meg az Arany család mesegyűjteményénél is, ahol Kovács Ágnes és Sáfrán Györgyi Arany Jánosnét tette meg a mesék forrásának, ahol a mesék „hitelességét” Ercsey Julianna műveltségbeli hiányosságai, paraszti származása és törvénytelen születése legitimálta volna. Ennek módjáról és a gondolatmenet megkérdőjelezéséről ld. Domokos – Gulyás (szerk.) 2018: 59–61.

⁴¹ Vö. pl. az 1854-es elfogatásának történetében a zongorába rejtett iratot (Jakab 1887: 416).

eredménnyel végezte el a helyi iskolát,⁴² de magam úgy vélem, Barabás Julianna méltó párja lehetett műveltségben is Kiss Mihálynak.⁴³ Ez alapján pedig semmiképpen sem illik bele az analfabéta paraszti mesemondó sokáig ideáltipikusnak tartott eszményébe.

Felvethető továbbá még az a kérdés is, hogy vajon kinek a meselejegyzései őrizték meg Kóta Gyurka meséit, Kiss Mihályéi, aki tudvalevőleg a felesége segítségével írta át a Lőrinczi-meséket, vagy Lőrinczi Elekéi, akinek a gyűjtési módszeréről nincsenek adataink. De azért, források hiányában is – úgy vélem – érdemes felvetni azt, hogy vajon nem lehetséges-e, hogy Kóta Gyurka meséi olyanok voltak, ahogy Lőrinczi Elek rögzítette azokat.

Egy mese változatai⁴⁴

Lőrinczi Elek és Kiss Mihály esetében az itt közlésre kiválasztott⁴⁵ meseszöveg *A Diák, kit erőszakkal kiralya tettek / A Diákot erővel királyá teszik* című mese.⁴⁶

⁴² Az árkosi iskolalátogatási jegyzőkönyv 1853-ban kezdődik, más, korábbi jegyzőkönyvről pedig nincs tudomásom. (Úgy tűnik, hogy Árkoson az 1840-as évek előtti időszakra vonatkozóan semmilyen irat sem maradt fenn.) Barabás Julianna 1819-ben született, így az 1820-as évek iskolalátogatási jegyzőkönyveiben lenne esély arra, hogy neve előforduljon. (Azonban sok esetben nem vezették be egyesével a gyermekek nevét és eredményét a jegyzőkönyvekbe, így annak megléte sem jelentené azt, hogy biztosan többet tudunk Kiss Mihály feleségének tanulmányi előmeneteléről.)

⁴³ Sándor János írásában Barabás Julianna műveltségéről nem számolt be. A házaspár egymáshoz való viszonyának leírásakor a hangsúlyt Barabás Julianna gazdaságban, háztartásban betöltött szerepére fektette (vö. Sándor 1891: 96–97).

⁴⁴ A magyar nyelvű szakirodalomban viszonylag kevés számú olyan írást találunk, amely konkrét meseszövegek alakulástörténetével foglalkozik. A teljesség igénye nélkül ld. Kovács 1961b, 1982; Nagy 2015; Gulyás 2010, 2011, 2014. Ebbe a sorba kíván illeszkedni jelen tanulmány is.

⁴⁵ Összehasonlításra olyan meseszöveget választottam, amely Lőrinczi Eleknél és Kiss Mihálynál is teljesen (nem töredékesen) szerepel, amely belekerült a *Vadrózsákba*, s amelyet később a *SzNGy*-be is beválogatta Kovács Ágnes. Mindezen kritériumnak egyedül *A Diák, kit erőszakkal kiralya tettek* című mese felelt meg. (Vö. ehhez a mellékletben megtalálható táblázatot a mesecímekkel és a lejegyzőkkel-közzétevőkkel.)

⁴⁶ AaTh 545D* (*A borsókirály*) + AaTh 1199A (*Az ördög és a kenyér*) (MNK 2. 1988: 314; MNK 5. 1982: 340–346.); ATU 545D* (*The Pea King*) + ATU 1199A (*Preparation of Bread*) (ATU 1. 2004: 317–318; ATU 2. 2004: 71; Köhler-Zülch 1993; Schott 2003.) Az AaTh 545D* (*A borsókirály*) típusába tartozó tündérmese szűsége a következő: Egy dologtalan legény talál egy borsószemet az úton, és elképzei, hogy borsótermesztéssel

A két variánst összehasonlítva kijelenthetjük, hogy Kiss Mihály Lőrinczi Elek meseszövegeinek átírásakor tökéletesen követte Lőrinczi cselekményvezetését, egyetlen epizódot vagy motívumot sem hagyott ki. Az esetek többségében a szavakat, kifejezéseket is megtartotta, csak azoknak a mondatban elfoglalt helyén, vagy az igeidőn, a szóalakon változtatott. A mese kezdete így néz ki kettejük szövegeiben:

[LE] Utazni mene egy Diák, s mint egy mezőbe menne valami hüvelyből ki pattogott szép borsó szemekre bukkan – eszibe jut hogy ő azoknak mint szegény legény jó hasznát veheti, különbenis apja néki azt mondotta volt tanátsul hogy ha az uton valamit, mi egy bolhánál többet ér talál, vegye fel – tehát ő azokat fel szedi, s bé teszi zsebébe –

[KM] Útra ment a deák, s a mind a mezőbe ment, talált valami kipatogzott borsószemekre; gondolta, hogy azoknak hasznát veheti, mett ő szegén legény; hiszen az apja azt es tanácsolta vót neki, hogy a mi többet ér egy bolhánál, azt ha találja, vegyefel. Felszedte hát a borsót, s a zsebibe rakta. –

Lőrinczi Elek feltehetően valamivel bőbeszédűbben képzelte el a mesét, mint Kiss Mihály, legalábbis bizonyos, Kiss Mihálynál megfigyelhetőek minimális összevonások, de ilyenkor sem hagy ki egyetlen elemet, jellemző szófordulatot sem.

mennyire gazdaggá válhatna. A királytól a termése számára hordókat kér. A király, mivel gazdagnak véli, feleségül adja hozzá a lányát. Mikor a király veje vagyonát látni óhajtja, egy hálás szellem megsegíti a legényt. A Kriza János által kiadott változat invariáns a magyar nyelvterületen; a mese Dél- és Délkelet-Európában (románoknál, erdélyi szászoknál, görögöknél) a legelterjedtebb.

Az AaTh 1199A (*Az ördög és a kenyér*) típusába tartozó rászedett ördög mese szüzséje szerint az ördög meg akarna szerezni valamit, de a kenyér megállítja: akkor mehet tovább, ha kiállja mindazt, amit ő. A kenyér elmondja szenvedésének történetét, ahogyan elvetett magból kenyérré lett. Az ördög nem hajlandó ugyanezt elszvenedni, távozik vagy megpukkad. A típusnak magyar nyelvterületen 13 változata ismert, a legkorábbi a *Vadrózákban* közölt szöveg.

[LE] Meg jelenik reggel a napfeljöttivel a hét fejü sárkány is a vár kapunál, de a mint azon bé akarna menni meg szollítja ötöt a czipo – Hó! nem szabad e várba az én engedelmem nélkül bé menni, mert e várnak én vagyok most az öre –
A ki csak ugyan bé akar menni annak is csak azon föltétel alatt lehet bé mennie ha ki álja mind azon próbákat a miket én kiállottam.

[KM] Mikor a nap bútt fel, a hétfejü sárkány a várkapura ment, de őt a czipó így szólítottameg: Hó! itt én vagyok az őrző, ide az én engedelmem nélkül nem bé! ha bé akarsz menni, előbb ki kell állanod azt, a mit én kiállottam! –

Esetenként Kiss Mihály egyes szavakat mással cserélt fel, ilyen pl. mikor a „diák” Lőrinczinél a „bűbajos királyné”-val találkozik, Kiss Mihálynál a „deák” a „kuruzsos királyné”-val, vagy a mese elején Lőrinczi leírásában a diák „ügyes, csinos”, ki „a vacsora felett különösen ki tűntette miveltségétis,” Kiss Mihálynál a „deák jól nezettki, helyesen beszélt, s ügyesen viselte magát.” Lőrinczinél a diák felesége „szülői halála után” lett a két ország királyává, Kiss Mihálynál „apóssa s anyóssa halála után.” Míg Kiss Mihálynál „felköt a deak” a „reggeli ebéd”-hez, addig Lőrinczinél „fel kél a diák a reggelizés”-hez.

Úgy gondolom, az már Kiss Mihály tréfára mindig kész kedvének és/vagy saját hozzáköltésének köszönhető, hogy amikor a diák a megszegyenülés előli szökésre gondol, akkor Kiss Mihály változatában ennek célja is készen áll: „visszamenyek a kolégyomba.” Mivel, teszi hozzá Kiss Mihály: „A deakköntöst soha sem hatta el magától.” A mese hagyományos zárlatát pedig („ha meg nem holt máigis él” / „ha meg nem hót, ma es uralkodik”) Kiss Mihály megtoldotta még egy mondattal: „Ha tudnám, hogy ilyen szerencsésen járok, mind az a deák, én es a mái szentséges nap béállanék deáknak!” Lőrinczi Eleknél mindezek, a kollégiumi életre utaló részek hiányoznak.

Kovács Ágnes legalább két helyen fogalmazott meg véleményt, elemezte röviden Kiss Mihály meseszövegeit. Az egyik helyen annak a meggyőződésének adott hangot, hogy „mint Faragó József megállapította, ugyanattól a mesemondótól, Kóta Gyurka időrendű árkosi harangozótól, akitől Lőrinczi is gyűjtött volt, hihetőleg ő is meghallgatta ugyanazokat a szövegeket, s ennek a segítségével fogalmazta újra a Lőrinczitől már egyszer leírt meséket” (Kovács 1961a: 262). Ez a kijelentés több helyen

sántít. Azt ekkor még nem tudhatta Kovács Ágnes, hogy Faragó József is könnyen azonosult a mesemondásról alkotott prekoncepciókkal, miszerint egy derék mesemondónak öregrendűnek kell lenni, holott – miként Borbáth Károly források segítségével megállapította – Kóta Gyurka 1856-ban, Lőrinczi gyűjteményének létrejöttkor mindössze 31 éves volt (Borbáth 1974: 450). Azonban ennél érdekesebb, hogy Faragó éppen az ellenkezőjét állítja annak, amit Kovács Ágnes itt megfogalmaz. Faragó úgy véli, hogy mai szemmel nézve Kissnek kötelező lett volna magát Kóta Gyurkát meghallgatnia a Lőrinczi-mesék átírása közben, „de vajon meghallgatta-e?” – teszi fel a kérdést. „Aligha.” (Faragó 1967: 60) – jelenti ki Faragó, s ezt azzal magyarázza, hogy Kiss Mihály maga említi leveleiben, hogy felesége volt segítségére a mesék megszövegezésében. Én ezt azzal egészíteném ki, hogy – bár töredékannyira sem értek a mesékhez, amennyire Kovács Ágnes bizonyosan értett – számomra a párhuzamosan olvasható meseszövegek alapján kizártnak tűnik, hogy ez két elmesélés eredményeképpen létrejött két külön szöveg lenne. Sokkal inkább tűnik Kiss Mihály meséje egy határozott mesekonceptió jegyében, az először keletkezett mese ismeretében és tiszteletben tartásával létrehozott szövegnek. Az természetesen bizonyos, hogy Kiss Mihály is ismerhette a mesét, sokszor hallotta Kóta Gyurkát mesélni, és tudta, hogy a harangozó „hogyan szokott” mesélni, milyen bevett formulái vannak, de a meseátírás miatt bizonyosan nem jegyezte le újra a mesét.

Ha a Kiss Mihály-féle változatot hasonlítjuk össze a *Vadrózsákban* megjelent szöveggel, akkor megállapíthatjuk, hogy Kriza János szinte alig változtatott azon. A változtatások szinte kizárólag a helyesírást érintették: az *ly*-t minden esetben javította *j*-re (pl. *kiráj*, *hejjes*, *kirájfu*), a teljes hasonulásokat ejtés alapján írta át (pl. *gondolattya*, *tuggyák*, *tutta*, *menny*), a kettőzött mássalhangzónak csak az első tagját kettőzte (pl. *moczzant* helyett *mocczant*, *esszekeresgélte* helyett *esszekeresgélte*), intervokális helyzetben a geminációt írásban is jelölte (pl. *véllekedett*, *utánna*), a *sárkányból* nála következetesen *sárkán* lett, az *asztánból osztán*, a *találból tanál*. A legnagyobb változtatás, amit ebben a szövegben találtam, a Kiss Mihálynál gyakori *mond* igealak *azt mongyára* való átírása, a deák, aki „jól nezett ki”, Krizánál „jóforma legén vót”, illetve amikor a cipőkészítésbe avatja be a kuruzsos királyné a diákot, Kiss Mihálynál „azt hónap regerre, mikor a hétfejú sárkán megérkezik, tétesd_ki a várkapuba”, míg Krizánál azt „hónap ecczerre” kell kivetetni. Ez utóbbi természetesen lehet

akár nyomdahiba is. Összegezve tehát azt mondhatjuk, hogy Kriza János változtatásai csupán apró stiláris, a tájnyelvi jelleget jobban tükröző módosítások, javítások voltak.

Kovács Ágnes a *Székely Népköltési Gyűjtemény* utószavában megfogalmazta az általuk⁴⁷ alkalmazott átírási elveket (Kovács 1956: 454). Ebből kiderül, hogy a kötetben elhagyták „a fonetikai jelzéseket”, a korabeli helyesírás sajátosságait (pl. a *cz*-t), a köznyelvi ejtéstől való eltérés jelölését olyankor, ha a székely ejtés azonos (pl. *kiráj, eggy*), az ejtésbeli pongyolaságot, ha a fonetikai jel elhagyásával zavarólag hatna (pl. *akkó*). Ha egy címet „túláságosan hosszúnak ítéltünk, vagy a mese hangjától túláságosan elütőnek,” akkor azt módosították. Ez történt ennek a mesének a címével is, így lett belőle *A deákból lett király*. Alapvetően a fent jelzett elvek mentén alakult a szöveg Kovács Ágnes kezén, azonban néhány más jellegű változtatást is regisztrálhatunk. Ezek némelyike csupán azt mutatja, hogy Kovács Ágnes nem a kéziratot használta következetesen, hanem egyes helyeken átvette Kriza János javításait (ilyen pl. a *jóforma legén* a Kiss Mihály által használt *jól nezettki* alak helyett), az *az naptól fogva* (az *az napságtól fogva* helyett) vagy a *tanál* (a *talál* helyett)). Másutt kevésbé érthető, hogy miért változtatta meg a szavakat (pl. az *elkészítettéből elkészítette* (ahol ezzel már a cselekvés elvégzőjének a személye is megváltozik) vagy az *egyszerből eccer* (mikor a tendencia eddig éppen ezek a helyesírási alakok átalakításának szándékával érvényesült). Egyetlen szöveg alapján nem lehet messzemenő következtetéseket levonni, de ez a néhány következtelenség is mindenképpen arra figyelmeztet, hogy a *Vadrózsák* egy esetleges kritikai kiadása nem kerülheti meg a többi kiadvány, s ezek között is elsősorban a *SzNGy* alapos vizsgálatát.

A következőkben egy másik mesetípus három szövegváltozatát vizsgálom meg hasonló szempontok alapján, hogy azután összegezve igyekezünk megállapításokat megfogalmazni. A *talányfejtő királykisasszony* első változata szintén egy Kiss Mihály lejegyzésében fennmaradt szöveg (NM EA 10697: 48–53), a második a *Magyar Népköltési Gyűjtemény* III. kötetében „Kriza János hagyatékából” megjelöléssel 1882-ben közölt

⁴⁷ Nem tudjuk pontosan, hogy Kovács Ágnes egyedül, vagy Gergely Pállal közösen dolgozta-e ki a szövegközlési alapelveket. Az általa írt utószóban többes szám első személyben fogalmaz, így – újabb, ezt cáfoló forrás előkerüléséig – úgy tekintünk a kötetre, mint amelynnek két szöveggyógyítója volt.

szöveg,⁴⁸ a harmadik pedig Benedek Elek *Magyar Mese- és Mondavilágában* 1894-ben megjelent szövegváltozat (MMMV II. 1894: 48–53).⁴⁹

Gyulai Pál 1901 elején Kovács Jánoshoz (Krizsa János vejéhez) küldött levelében a következőképpen emlékszik vissza a (Gyulai Pál és Arany László által szerkesztett) *MNGy* III. kötetének készítésekor történt meseválogatására: Arany László „kevés használhatót talált bennök [ti. a *Vadrózsák*-hagyatékban⁵⁰], mert részint ismert mesék voltak, részint pedig kevés becsűek.” Végül négy mesét kiválogatott a Benedek Elek által már átnézett anyagból, „s abban állapotunk meg, hogy a kissé dagályos előadást egyszerűsíteni kell s erre Benedek alkalmas lesz.”⁵¹

Ha egymás mellé helyezzük Kiss Mihály (a *Vadrózsák* megjelenése után legfeljebb húsz évvel már) „kissé dagályos”-nak bélyegzett előadását, Benedek Elek kísérletét a mese egyszerűsítésére, illetve Benedek Elek maga nevének megjelentetett szövegét, akkor azt láthatjuk, hogy amikor Benedek Elek a *MNGy* számára átdolgozta Kiss Mihály meséjét, az epizódokat megtartotta, a mese cselekményszövése nem változtatott, de egy-egy motívumot betoldott. Általában elmondható, hogy Benedek Elek már itt sem törekedett Kiss Mihály meséjének tökéletes megtartására, azt csupán szerkezeti vázként használta, amelyre ő a saját mesemondói stílusában újra felfűzte a mesét. Benedek Elek meséje éppen feleolyan rövid lett, mint Kiss Mihályé volt. Ekkor a fő célja a sűrítés, tömörítés, a pergőbb cselekménybonyolítás elérése lehetett.

⁴⁸ A mese szövegét ld. *MNGy* III. 1882: 339–342, az idézett megjegyzést: *MNGy* III. 1882: 342.

⁴⁹ AaTh 851 (*A talányfejtő királykisasszony*) (MNK 4. 1984: 172–174.); ATU 851 (*The Princess Who Cannot Solve the Riddle*) (ATU 1. 2004: 478–480; Goldberg 2003.)

Az AaTh 851 típuszámú (*A talányfejtő királykisasszony*) novellamese rövid szüzséje a következő: A királyfi feleséget szeretne. A királykisasszony kihirdeti, hogy ahhoz megy feleségül, aki megfejthetetlen találós mesét ad fel. A királyfi hű szolgájával útra kel. A királyné/szolgálólány által a királyfi italába kevert méregből a szolga megalkotja a megfejthetetlen találós mesét. A megfejtést tudakozó hercegnek több alkalommal éjjeli látogatást tesznek. Az ezek során a királyfinál hagyott köntösökből a szolga újabb megfejthetetlen mesét alkot. A királykisasszony feleségül megy a királyfihoz.

A típusnak a Magyar Népmese Katalógus hat változatát tartja számon. Eszerint az első ismert változata az, amely a *MNGy* III. kötetében jelent meg. A mesében szereplő rejtvényt találós mese formájában további három helyen közölték. Nemzetközileg jól ismert, széles körben elterjedt típus.

⁵⁰ Ezt részletesebben vö. Olosz 2013: 41–55.

⁵¹ Gyulai Pál levele Kovács Jánoshoz. Budapest, 1901 elején. Szakál 2012: 240.

Bizonyos esetekben azonban Kiss Mihály hosszabb meseszövegében kifejtettebbnek, jobban előkészítettnek tűnik egy-egy esemény. Ilyen az, amikor a mese kezdetekor Kiss Mihály hosszasan ecseteli a királyleány gonoszságát: „De be kevés vót vélle, lelkém! belé es vót mán szokva az átkozott, hogy égy embérfeket csak annyinak nézett, mind égy verébfeket; akármerre járt, akárkivel találkozott, min’ csak aval dicsekédett. Úgy és megvütte az ijettit mindénféle embérnek, hogy sénkí fia sem mert még csak arrafelé és menni.” Ezzel előkészítette a mese zárlatát, amelyben a tanácsstagok súlyos ítélete is érthetőbbé válik: „A mit keresett a kirájléán, mégkapta; mett a tanács urak azt itélték, hogy az ojan fajtalan léán nem érdémés, hogy az apja halála után az országot ő igazgassa; fejít vették, s ő lett a századik, a kinek a feje a karó hégyibe hágott. Ha 99 feje lett vóna és, mégérdemélte vóna, hogy mind égytől égyigét leüssék, ha ő nem sajnálta annak a 99 ártatlan éfiunak a fejével jáczodni, csak azért, hogy ő híres léányjá vájjék.” A végkifejlet kettejüknel kis mértékben szintén eltér. Míg Kiss Mihálnál először megvárják az öreg király halálát, majd az ország hívja meg a királyfit királyuknak, addig Benedek Eleknél az öreg király azonnal fiává fogadja a főhőst és át is adja neki az országát. Abban azonban közös mindkét változat, hogy az a királylány halálával zárul, ami invariáns ebben a típusban.⁵²

A fent vázoltak alapján Kovács Ágnesnek az a kijelentése is megkérdőjelezhető, hogy Kiss Mihály a „szűkszavú mesemondók” (Kovács 1982: 37) közé tartozna, akiknek szövegeiben meglátása szerint „egyetlen fölösleges szó, mással felcserélhető kifejezés sincsen” (Kovács 1982: 38). Ez szerinte „különösen akkor tűnik ki, ha Benedek Elek átdolgozásaival⁵³ hasonlítjuk össze” (Kovács 1982: 37). Úgy vélem, ez a meseszöveg mindennek ellentmond.

Megfigyelhető az is, hogy Kiss Mihály ennek a mesének a megszövegezésében a korábban Kriza Jánosnál leírt lejegyzési elvekhez áll közel. Ide tartozik az, hogy tudatosan átírja az *ly-t j-re*, vagy kiejtés szerint írja le az írásban nem jelölt teljes hasonulást, illetve jelöli a zárt *é-t*. A tudatosságra utal egyrészt az, hogy a korábban tárgyalt mesénél mindezt nem tette (he-

⁵² Vö. Berze Nagy 1957. II: 378–381; MNK 4. 1984: 172–174; Goldberg 2003.

⁵³ A fenti kijelentése kapcsán hivatkozott irodalmakban (Kovács 1974, 1977) csupán a mesemondó, meseíró Benedek Elekről esik szó, az ő mesealakítását elemzi Kovács Ágnes, de szövegeket nem hasonlít össze ténylegesen.

lyette Kriza János alakította át ilyenre a mesét), másrészt az, hogy egyes esetekben ebben a mesében is elvétí az átírást.⁵⁴ Ez a megfigyelés esetleg a későbbiekben, más adatokkal egybeolvasva segítheti a szövegek datálását, mivel ez alapján elképzelhetőnek tűnik, hogy ezt a meseszöveget Kiss Mihály később (esetleg a *Vadrózsák* megjelenését követően?) jegyezte le és küldte el Krizának.

Ha e szövegek mellé helyezzük a Benedek Elek saját gyűjteménye számára újramesélt szöveget, akkor látható a különbség aközött, amikor Kiss Mihály szövegét váznak tekintette és alapvetően követte és aközött, amikor a maga elgondolása szerint mesélte újra azt. Utóbbi esetben Benedek Elek kihagyott epizódokat, betoldott fordulatokat, megváltoztatott motivációkat, s így egy még rövidebb, még sűrűbb, s befejezésében pozitív végkicsengésű mesét hozott létre. Míg az *MNGy* számára készített mesében a kérőket igen szűkszavúan írja le („Sokan megpróbálkoztak már velem, de senki se ment semmire.”), addig a *MMMV*-ban ezt sokkal képszerűbben, plasztikusabban jelenítette meg („Jöttek is hát mindenfelől szerencsét próbálni, hercegek, grófok, bárók, válogatott cigány legények, de bizony, ha jöttek, karóba is került a fejük.”)

Benedek Elek szívesen használt olyan mesei fordulatokat, amelyek Kiss Mihály meséjében nem fordultak elő. A mese kezdete Kiss Mihálynál még nem tartalmazott mesei formulát: „A világ annyi kirájléánról beszél, hogy az ember assem tuggyva, meik másik; hanem még és kiválólag a többi közül vót écczér a régi üdőbe egy ojan kirájléány, a ki tiszta tátos vót, a kinek sènki sem tudott ojan találos mesét mondani, hogy azt ki nem találta vóna.” Az *MNGy*-ben ezt Benedek Elek a következőképpen alakította át: „Volt egyszer heted-hét országban is tul egy olyan táltos király leány, a ki minden találos mesét kitalált, de az övéit nem tudta kitalálni senki.” A *Magyar Mese- és Mondavilágban* a mesekezdő formula még közelebb áll a később általánossá válthoz: „Hol volt, hol nem volt, de valahol mégis volt, volt egyszer egy királykisasszony, aki olyan találos meséket tudott feladni, hogy azokat senki a világon ki nem találta, de neki adhattak fel akármilyen nehezet, kitalálta mind.”

Hasonlóképpen Benedek Elek *MNGy*-beli változatában a királyfi olyan volt, hogy „a napra lehetett nézni, de rá nem.” A *MMMV*-beli mesében

⁵⁴ Az 51. oldalon a király kivételesen ly-vel szerepel. Az 53. oldalon kiolvasható az áthúzott szó, és eredetileg „Maradjon a hirivel!” szerepelt, ezt írta át „Maraggyon a hirivel!”-re.

ugyanez a királykisasszony leírásánál szerepel: „Szép volt a királykisasszony, hogy a napra lehetett nézni, de rá nem.”

A *MMMV* meséjéből kimaradt a döglött varjúk megsütése és nem a királyfi és a táltos szolgálja csatlakozott a zsványokhoz és kínálta meg őket szándékosan a mérgezett varjúval, hanem a zsványok támadták meg őket, vették el mindenüket (köztük a varjúkat is), és így azok önhibájukból pusztultak el. Ebből az 1894-ben megjelent változathól teljesen kimaradt a szolgálok küldésének jelenete, a királykisasszony pedig már a mese kezdetétől úgy jelent meg, mint aki bár nagyon „el is bizakodott az eszében”, de megbánta ezt, és már férjhez szeretne menni, így nem búsult, hogy a találós mesét meg nem oldhatja. Ennek megfelelően a mese zárlatában nem karóba húzták a királynőt, hanem (miként a típus többi variánsában is) örömmel lett a királyfi felesége, beismerve saját vereségét. Ez utóbbi változtatás példa lehet arra is, hogy miként próbálta Benedek Elek megszelídíteni, a gyermekolvasók (és felnőtt vásárlók) elvárásaihoz igazítani a meseszöveget.

Összegzés

Végezetül még egy utolsó Kovács Ágnes-kijelentést szeretnék újragondolni ezen mesék alapján. A Kiss Mihály és Marosi Gergely meséiben végrehajtott Kriza-javítások kapcsán meglátásait összegezve, Kovács Ágnes azt írja, hogy „túlzásnak kell minősítenünk Horger véleményét: Kriza nem kerekítette ki a paraszti mesemondók által elmondott meséket sem, mert erre nem is volt szükség” (Kovács 1982: 44). Én mindebben valami egészen mást látok, mint Kovács Ágnes (aki talán túlzottan is meg akarta védeni Krizát egy nem létező támadástól). Egyrészt tényként kijelenthetjük, hogy Kriza János Kiss Mihály meseszövegeibe csak a helyesírás szintjén nyúlt bele.⁵⁵ A Kovács Ágnes (Kovács 1956: 452, 1982), Faragó József (Faragó 1974), Domokos Mariann (Domokos 2008) által kiválónak tartott Marosi Gergely meseszövegeit Kriza már jobban átírta.⁵⁶ Lőrinczi Elek vagy Tiboldi István meséi esetében pedig tudjuk, hogy azokat mindenképpen át szerette volna írni / íratni.

⁵⁵ Ezt a megállapítást valamennyi fennmaradt mese alapján fogalmaztam meg.

⁵⁶ Magam ezt nem ellenőriztem, Kovács Ágnes megállapításaira hagyatkozom. Vö. Kovács 1982: 39–44. (Bár azt, hogy Kriza ezeket a javításokat „hosszas töprengés után” végezte csak el, nem nagyon értem, hol láthatta a szövegben Kovács Ágnes. Vö. Kovács 1982: 44.)

Mindebből én arra következtetek, hogy Kriza János meséről alkotott felfogása nem volt azonos azzal, amit a 20. századi folkloristák a *Vadrózsák* szövegeiről és gyűjtőiről gondoltak. Véleményem szerint Kriza János meséről, vagy tágabban általában a gyűjtésről alkotott felfogásában is talán Kiss Mihály volt az egyetlen igazi társa. Feltevésem szerint Kiss Mihály és Kriza János elképzelése teljesen megegyezett arról, hogy hogyan, mit kell gyűjteni, milyen szöveget lehet megjelentetni, vagy jelen esetben, hogy miként nézzen ki egy kiadásra előkészített meseszöveg. Ezért nem volt, amit javítson Kriza János Kiss Mihály meséin. S hiába jegyezte oda Marosi Gergely a mesemondó nevét, hiába tűnik úgy, hogy helyszíni lejegyzést végzett, a végeredmény, ha jó is volt, de nem volt egészen Kriza elképzelése szerint való: finomítania kellett, bele kellett írnia, kicsit át kellett alakítania. Így nem tudok egyetérteni Kovács Ágnessel, aki szerint Kriza Marosi meséit „tartotta gyűjteménye legjobb darabjainak” (Kovács 1956: 452). Az pedig, ahogy Tiboldi István vagy Lőrinczi Elek küldték be a meseszövegeket, még kevésbé felelhetett meg a Kriza által elképzelt ideális mese-megszövegezésnek, ezért dönthetett ezek átírása mellett. Annak ellenére, hogy Tiboldi István is feltehetően helyszíni lejegyzést végzett és nagyrészt paraszti mesemondóktól gyűjtött. Tehát nem tartom túlzásnak azt, amit Horger mondott:⁵⁷ Kriza valóban olyanra szeretne volna átírni a meséket, hogy szép mesék jöjjenek létre, azaz olyanok, amelyek az ő elképzelése szerint szépek. Ez azonban nem mond ellent annak, hogy úgy véljük, a legtöbb mesegyűjtő arra törekedhetett, hogy szép meseszöveget alkosson: legalábbis olyat, ami az ő elképzelésük szerint az volt. S ha innen nézzük, akkor teljesen lényegtelen, hogy Marosi Gergely, Kiss Mihály, Lőrinczi Elek, Tiboldi István vagy más gyűjtő meséivel, gyűjtéseivel, személyével foglalkozunk, mert minden egyes gyűjtő egy-egy újabb kontextust fog kirajzolni a gyűjtőhálózatról, s tágabban a 19. századi népköltészeti gyűjtésekről, azaz arról, hogy kik, miért, hogyan gyűjtöttek és milyen szövegeket tartottak szépnek, azaz lejegyzésre érdemesnek.

Az *MNGy*-ben közölt szöveg is – úgy vélem – ugyanezt erősíti: ami az 1860–1870-es években Krizáék felfogása szerint szép szöveg volt, az az

⁵⁷ Horger 1908: 456.: „Krizá meséiben éppen úgy ki van kerekítve és meg van stilizálva esztétikai szempontok szerint az elbeszélés népi anyaga, mint pl. Merényi vagy Arany László meséiben. A különbség csak annyi, hogy míg Merényi zsiros népiességgel, Arany László pedig irodalmi nyelven, addig Krizá kedves székely nyelvjárásban írta meg a maga meséit. [...] Lehetetlenség, hogy a nép embere ilyen minden ízében kikerekített mesét tudna mondani.”

1880-as években⁵⁸ Arany Lászlónak, Gyulai Pálnak és Benedek Eleknek dalgályos előadásnak tűnt. Benedek Elek sem szeretett volna mást, mint szép szöveget létrehozni. Azonban az, ahogyan ő konstruálta meg a szövegeit, és ami az 1880-as években elfogadható volt, az 1890-es években Arany László vagy később Katona Lajos számára már nem volt megfelelő (vö. Arany 1894, Katona 1899). A mesekonceptiók pluralitása, párhuzamos egymás mellett élése az, amit, úgy vélem, a későbbiekben érdemes volna vizsgálni a 19. századi gyűjtemények kapcsán, kritikai kiadások létrehozásával.

Irodalom

Arany László [r.-- szignóval]

1894 [Ism.] Magyar Mese-és Mondavilág. Ezer év meseköltése. Meséli Benedek Elek. Első kötet. Buda-Pest, 1894. Az Athenaeum kiadása. *Budapesti Szemle* LXXX. (216) 473–478.

ATU

2004 Uther, Hans-Jörg: *The Types of International Folktales. A Classification and Bibliography*. I. *Animal Tales, Tales of Magic, Religious Tales, and Realistic Tales with an Introduction*. II. *Tales of the Stupid Ogre, Anecdotes and Jokes, and Formula Tales*. III. *Appendices*. (FFC 284–286.) Suomalainen Tiedeakatemia, Helsinki.

Berze Nagy János

1957 *Magyar népmesetípusok*. I–II. A bevezető tanulmányt írta és a tudományos szerkesztést végezte: dr. Banó István. Baranya megye Tanácsának kiadása, Pécs.

Borbáth Károly

1974 Adalékok a székely népmesék gyűjtésének történetéhez. In: Molnár István – Bucur, Nicolae (szerk.): *A Székelykeresztúri Múzeum 25 éves évfordulója ünnepi tudományos ülészakán elhangzott tanulmányok és közlemények 1971 októberében*. Hargita megye Szocialista Művelődési és Nevelési Bizottsága – Székelykeresztúri Múzeum, Miercurea Ciuc – Csíkszereda, 445–454.

⁵⁸ Feltehetően 1881-ben történt a mesék átírása. Benedek Elek megbízásának datálásához vö. Olosz 2013: 45–46.

Boros György

1889 Kiss Mihály. (Arczképpel.) *Unitárius Közlöny* III. (1) 57–59.

Domokos Mariann

2007 Kriza János mesegyűjtése és a Vadrózsák. In: Ambrus Vilmos – Schwarz Gyöngyi (szerk.): *Változó folklór. Tanulmányok Verebélyi Kincső tiszteletére*. ELTE BTK Folklore Tanszék, Budapest, 195–209.

2008 Mesemondók és mesegyűjtők a 19. században: Marosi Gergely és mesélői. In: Gulyás Judit (szerk.): *Tanulmányok a 19. századi magyar szövegfolklórról*. ELTE Folklore Tanszék, Budapest, 242–278.

Domokos Mariann – Gulyás Judit (szerk.)

2018 *Az Arany család mesegyűjteménye. Az Arany család kéziratos mese- és találgogyűjteményének, valamint Arany László Eredeti népmesék című művének szinoptikus kritikai kiadása*. MTA BTK – MTA KIK – Universitas Kiadó, Budapest.

Faragó József

1967 Lőrinczi Elek árkosai népmesegyűjtése. *Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények* XI. (1) 49–60.

1974 Marosi Gergely székelykeresztúri népmesegyűjtése a *Vadrózsák* számára. In: Molnár István – Bucur, Nicolae (szerk.): *A Székelykeresztúri Múzeum 25 éves évfordulója ünnepi tudományos ülészakán elhangzott tanulmányok és közlemények 1971 októberében*. Hargita megye Szocialista Művelődési és Nevelési Bizottsága – Székelykeresztúri Múzeum, Miercurea Ciuc – Csíkszereda, 431–444.

Goldberg, Christine

2003 Rätselprinzessin. In: Brednich, Rolf Wilhelm (Hrsg.): *Enzyklopädie des Märchens: Handwörterbuch zur historischen und vergleichenden Erzählforschung*. de Gruyter, Berlin–New York, Bd. 11. 286–294.

Gulyás Judit

2010 Szövegalkotási eljárások a népmese kiadás során. A „Rózsa elfelejti Ibolyát” mesetípus nagyszalontai kéziratos és kiadott variánsai. In: Szemerkenyi Ágnes (szerk.): *Folklór és nyelv*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 313–334.

2011 Hitelesség, hamisítás, textualizáció. A Benedek Elek meséi kapcsán kialakult vita. In: Benedek Katalin (szerk.): *A népköltészet terített asztalánál*. Benedek Elek emlékülés 2009. december 4–5. MTA Néprajzi Kutatóintézete, Budapest, 25–46.

- 2014 Erdélyi János meseértelmezéséről. *Irodalomtörténeti Közlemények* CXVIII. (5) 629–653.
- Gyulai Pál
1862 Két ó-székely ballada. *Szépirodalmi Figyelő* II. 2. félév (13) 193–197.
- Horger Antal
1908 *Hétfalusi csángó népmesék*. (Magyar Népköltési Gyűjtemény X.) Athenaeum, Budapest.
- Jakab Elek [a. szignóval]
1887 Kiss Mihály, árkosi unitárius esperes politikai fogsága. *Keresztény Magvető* XXII. (6) 415–416.
- Katona Lajos
1899 Az «apokryph» mesék dolgában. *Ethnographia* X. (2) 172–176.
- Kiss Mihály
1863 c.n. [Nekrológ Lőrinczi Elek halálára] *Kolozsvári Közlöny* VIII. (32) 126.
- Kovács Ágnes
1956 Utószó. In: Kriza János: *Székely Népköltési Gyűjtemény*. Összesítő válogatás a kiadott és kéziratot hagyatékból. A verses részt Gergely Pál, a meséket Kovács Ágnes gondozta. Magvető Könyvkiadó, Budapest, II. 447–456.
- 1961a Kriza János meséi. In: Kriza János: *Az álomlátó fiú. Székely népmesék*. Magyar Nők Országos Tanácsa – Móra Ferenc Könyvkiadó, Budapest, 259–266.
- 1961b Benedek Elek és a magyar népmesekutató. *Ethnographia* LXXII. (3) 430–440.
- 1974 Meséinek nyelve. In: Lengyel Dénes: *Benedek Elek*. Gondolat, Budapest, 117–137.
- 1977 A 20. században rögzített magyar népmeseszövegek 19. századi nyomtatott forrásai. (Benedek Elek: Magyar mese- és mondavilág I–V.) *Népi Kultúra – Népi Társadalom* IX. 139–188.
- 1982 Kriza János népmeséinek hitelessége. In: Kriza Ildikó (szerk.): *Kriza János és a kortársi eszmeáramlatok*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 33–46.
- Köhler-Zülch, Ines
1993 Der gestiefelte Kater. In: Brednich, Rolf Wilhelm (Hrsg.): *Enzyklopädie des Märchens: Handwörterbuch zur historischen und vergleichenden Erzählforschung*. de Gruyter, Berlin–New York, Bd. 7. 1069–1083.

MMMV II.

1894 Benedek Elek: *Magyar Mese- és Mondavilág*. II. Athenaeum, Budapest.

MNGy III.

1882 Arany László – Gyulai Pál (szerk.): *Magyar Népköltési Gyűjtemény* III. *Székelyföldi gyűjtés*. Gyűjtötték: Kriza János, Orbán Balázs, Benedek Elek és Sebesi Jób. Athenaeum, Budapest.

MNK 2.

1988 Dömötör Ákos (szerk.): *A magyar tündérmesék típusai. AaTh 300–749*. MTA Néprajzi Kutató Csoport, Budapest.

MNK 4.

1984 Benedek Katalin (szerk.): *A magyar novellamesék típusai. AaTh 850–999*. MTA Néprajzi Kutató Csoport, Budapest.

MNK 5.

1982 Süvegh Veronika (szerk.): *A magyar rászedett ördög-mesék típusai. AaTh 1030–1199*. MTA Néprajzi Kutató Csoport, Budapest.

Olosz Katalin

2013 Történet egy százötven évig készülő könyvről. In: *Vadrózsák. Erdélyi néphagyományok*. Második kötet. Kriza János és gyűjtői körének szétszórta hagyatékát összegyűjtötte, szerkesztette, bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel közzéteszi Olosz Katalin. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 17–89.

Nagy Ilona

2015 [2007] A Grimm testvérek mesegyűjteményéről. In: Gulyás Judit (szerk.): *A Grimm-meséktől a modern mondáig. Folklorisztikai tanulmányok*. L'Harmattan – MTA BTK Néprajztudományi Intézet, Budapest, 15–63.

Sándor János

1891 Kiss Mihály egyházi író és két hasonnevű előde. *Keresztény Magvető* XXVI. (2) 82–99.

Schott, Sebastian

2003 Qual des Brotes (Flachs). In: Brednich, Rolf Wilhelm (Hrsg.): *Enzyklopädie des Märchens: Handwörterbuch zur historischen und vergleichenden Erzählforschung*. de Gruyter, Berlin–New York, Bd. 11. 93–96.

Szakál Anna

- 2012 „Így nőtt fejemre a sok vadrózsa...” *Levelek, dokumentumok Kriza János népköltészeti gyűjtőtevékenységének történetéhez.* A szétszórtodott kéziratos anyagot összegyűjtötte, sajtó alá rendezte, bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel közlésezi Szakál Anna. (A Magyar Unitárius Egyház Kolozsvári Gyűjtőlevéltárának és Nagykönyvtárának kiadványai, 6; Kriza Könyvtár) Kriza János Néprajzi Társaság – Magyar Unitárius Egyház, Kolozsvár.
- 2016 Aszfaltolvasztó kazánba hányt, szalonnasütéskor elpusztult, nyirkos pincében megpenészedett Kriza-kéziratok nyomában. Kísérlet a Gergely Pál konstruálta legenda lebontására. In: Keszeg Vilmos – Virginás-Tar Emese (szerk.): *Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 24. Hagyomány és örökség a romániai magyar néprajzkutatásban.* Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 9–42.
- 2017a A „lankadatlan fűrgő szorgalmú” Ürmösi Sándortól a „szegény, szerencsétlen” Ürmösi Sándorig. – Kriza János legkorábbi ismert gyűjtőjének életpályája. I. *Egyháztörténeti Szemle XVIII.* (2) 41–66. [A hozzá tartozó mellékletek: <http://www.uni-miskolc.hu/~egyhtort/>]
- 2017b A „lankadatlan fűrgő szorgalmú” Ürmösi Sándortól a „szegény, szerencsétlen” Ürmösi Sándorig. – Kriza János legkorábbi ismert gyűjtőjének életpályája. II. *Egyháztörténeti Szemle XVIII.* (3) 42–96.
- 2017c A Kolozsvári Unitárius Kollégium olvasóköreinek létrejötte, összetétele és hatása az erdélyi szervezett folklórgyűjtés megindulására. In: Keszeg Vilmos – Szakál Anna – Virginás-Tar Emese (szerk.): *Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 25. Néprajzkutatás Erdélyben: intézmények, kutatói életpályák, mentalitások.* Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 99–126.
- 2017d Források Kriza János gyűjtőhálózatának kutatásához. *Nyelv-és Irodalomtudományi Közlemények LXI.* (1) 7–28.

Archivális források

ÁUEkLt. = Árkosi Unitárius Egyházközség Levéltára

Árkosi unitárius iskola-vizsgálati Jegyző könyv 1853-ban kezdve.

HMÁLt. = Hargita megyei Állami Levéltár (Direcția Județeană Harghita a Arhivelor Naționale)

Fond 683. Gimnaziu Unitarian Cristuru Secuiesc I. Seria documente Nr. 20. A Sz: Kereszturi Unitar Gymnasiumbéli Olvasó Egylet Törvényes Könyve. 1845–65. [ehhez illesztett évenkénti névsorokkal és számadásokkal]

KvAKt. = Kolozsvári Akadémiai Könyvtár (Biblioteca Academiei Române, Filiala Cluj-Napoca)

Ms. U. 1308. Az Olvasó Egylet tagjainak névsora 1833 évben. [1870-ig]

MTA KIK Kt. = MTA Könyvtár és Információs Központ

Irod. 4-r. 409/IV. Kriza János gyűjteménye. Mesék, találós mesék, versek és népdalok.

Irod. 8-r 178/III. Tiboldi István gyűjteménye

M. Nyelvtud. 4-r. 102. 15. tétel (zöld számozás) Kriza János tájszógyűjteménye

MUEKvGyLt. = Magyar Unitárius Egyház Kolozsvári Gyűjtőlevéltára

Igazgatói Anyakönyv. Protocollum Incorporationis. 1802–1851-ig és 1877-szept. kezdve.

Az Unitárius vallás közönség Egyházi Törvényei

UP Iratok = Az unitárius püspök iratai

NM EA = Néprajzi Múzeum Etnológiai Archívum

EA 10697 1–13. Kiss Mihály és Ürmösi Sándor gyűjtései (Sebestyén-hagyaték)

EA 19035/A-D Az 1956-ban kiadott Székely népköltési gyűjtemény II. kötetének meséi, függeléke és jegyzetanyaga

SzUEkLt. = Székelykeresztúri Unitárius Egyházközség Levéltára

Jánosfalvi Sándor István: Tudományos napló

Lőrinczi Elek árkosi mesegyűjtése⁵⁹

Lőrinczi Elek mesegyűjtéményének Tartalommutatójában	Lőrinczi Elek kézírásában	töredék / teljes	Kiss Mihály kézírásában ⁶⁰	Krizsa János javításai	Vadrózsákban (1863)	SzNGy-ben (1956)
I. Aranyszörű bárány	–		–	–	9. sz. 427–429.	39. sz. 344–347.
II. A két gazdag ember gyermekei	–		–	–	8. sz. 424–427.	43. sz. 363–368.
III. Az igazság és hamiság utazása	MTAK KIK Kt. Irod. 4-r. 409/IV. 75.	töredék	Irod. 4-r. 409/IV. 43–46. [III. sz.]	+	2. sz. 403–405.	–
IV. A gonosz maga kéri magára a büntetés palczáját	Irod. 4-r. 409/IV. 75v–78v.	teljes	–	–	–	–
V. Redokán	Irod. 4-r. 409/IV. 79.	töredék	– ⁶¹	–	–	–
VI. Az irigy testvérek	Irod. 4-r. 409/IV. 79–84v.	teljes	Irod. 4-r. 409/IV. 61–65. [VI. sz.]	–	5. sz. 414–418.	–

⁵⁹ A táblázat egy korábbi változatát Olosz Katalin készítette el azt követően, hogy (Kovács Ágnes után) számomra is egyértelművé vált, hogy a Lőrinczi-meseszövegek nem vesztek el. Segítségét ezúton is köszönöm.

⁶⁰ Kiss Mihály kézírásában az itt felsoroltnál jóval több meseszöveg maradt meg, itt csupán azok kerültek be a táblázatba, amelyek alapja bizonyíthatóan egy Lőrinczi-mese volt.

⁶¹ Bár ez a mese megvan Kiss Mihály kézírásában (NM EA 10697. 26–37.), de az a szövegvariáns biztosan nem a Lőrinczi-mesegyűjtemény alapján készült (hiányzik a számozás, eltérő a megszövegezés).

Lőrinci Elek mese gyűjteményének Tartalommu- tatójában	Lőrinci Elek kézirásában	töredék / teljes	Kiss Mihály kézirásában ⁶⁰	Kriza János javításai	Vadrózsákban (1863)	SzNGy-ben (1956)
VII. Rozsa vitéz	Irod. 4-r. 409/IV. 84v–87v.	töredék	Irod. 4-r. 409/IV. 65v–68. [VII. sz.]	–	6. sz. 418–421.	9. sz. 107–112.
VIII. A Diak, kit erőszakkal királyá tettek	Irod. 4-r. 409/IV. 87v–92.	teljes	Irod. 4-r. 409/IV. 68v–70v. [VIII. sz.]	–	7. sz. 421–424.	27. sz. 268–272.
IX. A háza- sodni indult királyfi	Irod. 4-r. 409/IV. 92–96v.	teljes	Irod. 4-r. 409/IV. 70v–72v. [IX. sz.]	–	–	–
X. A mosto- ha anya elől megszökött királyfi	Irod. 4-r. 409/IV. 96v.	töredék	–	–	–	–
XI. Az oltár [!] szolló madárka ⁶²	[?] Irod. 4-r. 409/ IV. 97–102v.	teljes	–	–	–	–
XII. A két királyságot almadott ifju álma betelése	–		–	–	–	–
XIII. A rossz fonó leányból lett királyné	–		Irod. 4-r. 409/IV. 53–55. [XIII. sz.]	+	4. sz. 411–414.	17. sz. 185–189
XIV. A va- dász király fiak	–		Irod. 4-r. 409/IV. 55–60v. [XIV. sz.]	+	3. sz. 406–411.	5. sz. 53–61.

⁶² Kétséges, hogy ez a szöveg ehhez a gyűjteményhez tartozik-e, mivel más alakú a lap és feltehetően nem Lőrinci Eleké a kézírás.

Meseszöveg-melléklet⁶³

MTAKK Irod. 4-r. 409/IV. Kriza János gyűjteménye, 87v–92.
Lőrinczi Elek mesegyűjteményének 8. meséje, Árkos, 1856.

MTAKK Irod. 4-r. 409/IV. Kriza János gyűjteménye, 68v–70v.
Lőrinczi Elek lejegyzése, Kiss Mihály átdolgozása, Árkos, 1862. körül

VIII. *A Diák, kit erőszakkal királya tettek* –

VIII. *A Diákot erővel királlyá teszik*

Utazni mene egy Diák, s mint egy mezőbe menne valami hüvelyeiből ki pattogott szép borsó szemekre bukkán – eszibe jut hogy ő azoknak mint sze- [88] gény legény jó hasznát veheti, különbenis apja néki azt mondotta volt tanátsul hogy ha az uton valamit, mi egy bolhánál többet ér talál, vegye fel – tehát ő azokat fel szedi, s bé teszi zsebébe –

Uttyában egy király lakta városban el estvéledik – ő tehát bé mégyen a királyi udvarba – be jelenteti magát a királytól mint utazó uti költséget – egy éjszakára pedig szállást kér –

Ügyes, csinos volt a diák s a vacsora felett különösen ki tüntette miveltségét is – a királyné szem úgyre vévén a diákot, mint kinek ferjhez adó leánya volt, azon gondolatra jött „hátha ez a diák leány nézőbe jött királyfi, s csak magát előre nem akarva meg ismeretni, öltözött által diáknak” – vacsora után közli e gondolatát férjével is – a király osztozott neje gondolatában s

Útra ment a deák, s a mind a mezőbe ment, talált valami kipattogzott borsószemekre; gondolta, hogy azoknak hasznát veheti, mett ő szegén legény; hiszen az apja azt es tanácsolta vót neki, hogy a mi többet ér egy bolhánál, azt ha találja, vegyefel. Felszedte hát a borsót, s a zsebibe rakta. –

Útjába elestéledett egy királyi városba, béjelentette magát a királynál, s úti kótséget kért, s a éjjelre szállást.

A deák jól nezettki, helyesen beszélt, s ügyesen viselte magát. A királynénak e figyelmire esett, s minthogy eladó leánya vót, ugy vélekedett, hogy hát ha ő királyfiu, s leánnézőbe jött, s csak azért ötözött deáknak, hogy ne esmerjékmeg! Ezt a gondolatját megmondta az urának, s a király es helyesnek vette. Ketten megegyeztek, hogy tudjákki, igazán királyfiu-e, megmarasztották vaj két napra. Első éczakára nem igen pompás ágyat vetettek neki, azért, hogy ha aval megelégszik, úgy csak deák, de ha nem, akkor királyfiu.

⁶³ A szövegekzlés betűhív. A kéziratokban (különösen Lőrinczi Eleknél) a központosás és az ékezetek hosszúságának jelölése bizonytalanabb. Lőrinczi Eleknél az elválasztójel hiányzik, ezt jelöletlenül javítottam. A szövegekben előforduló kevés áthúzást nem jelöltem, többnyire a satírozás miatt azok olvashatatlanok.

azt határozzák „hogy ezt ki tudhassák marasszák pár napra magoknál – s első éjjel mint diáknak, második éjjen mint királyfinak úgy vessenek ágyat [88v] s ha az első éjjen ágyával meglesz elégedve úgy valosággal diák, de ha nem, akkor csak ugyan nem csalatkoztak – e végre pedig rendeljen a király egy biztos embert ki arra ügyveljen –

Meg vetik tehát az ágyat egy oldal szobába, de a melybe egy kis ablakon egymás szobából éppen az ágyhoz lehetett látni – ide állítja a király vezérít –

Megmutatják a diáknak haló helyit ő bé megy le vetkezik és le fekszik; hanem a mint vetkeznék zsebéből a borsó szemek mind az ágyba hullottak – és alája hengergöztek – ő a borsó szemeket keresni, szedegetni kezdi s ez így tartott szinte hajnalig, míg azokat összeszedehette.

A vigyázatra állított vezér nem látta hogy a diák mibe forgolodik, de azt látta hogy nem alszik és szüntelen igazítja ágyát – reggel tehát minek előtte a hajnalra el-aludt diák felébredne jelenti [89] hogy a szálló nem aludt, sőt szüntelen igazgatta maga alatt a szalma derekalyt – Ugy látszik nincs az éféle nyugágyhoz szokva –

Fel kél a diák reggelizéskor megkérdezi a király mint aludt, a diák mondja „egy kis nyugtalanságom volt, de annak is oka magam voltam” – ezen szavából a diáknak azt magyarázták hogy megbánta miért nem adta ki hogy ő miféle ember – s néki milyen ágyat vessenek – Ugy bántak hát vele mint királyfival –

Más este ismét az előbbi helyre ágyat vetnek de az előre lett elhatározás szerént most már királyit. A diák ki a mult éjjen a borsók miatt nem alhatott, reggel egybe azokat zseb ken-

Az ágyat megvették egy ódalházba, s egy bizodalmas emberit a király annak az ablakára állította, hogy lesse meg a deákot, mit csinál. Megmutatták a deáknak az ágyat, s ő vetkezni kezd ott egyedül; de a mind vetkeznék, a borsó a zsebiből mind az ágyba hull alája; ő keresgélmi kezdi, s egyenként eszszeszedegetni; hajnal lett, míg eszszet tudt szedni. –

[69] A vigyázó nem látta, mivel dógozik a deák, de látta, hogy nem aluszik, hanem mind csak az ágyát igazgassa, s csak hajnalra alutt egy cseppecskét. Azt jelentette a királynak, hogy a szálló nem alutt, csak az ágyával bajlódott, úgy látszik, hogy nem a féle ágyhoz van szokva. –

Felköt a deak, s reggeli ebéd alatt a király megkérdezte, hogy alutt? A deák azt mondta: Egy kicsit nyughatatlanul, de annak-es magam valék az oka! Ebből azt húztákki, hogy megbánta, miétt nem adta ki magát, hogy ahoz való jó ágyat vessenek neki. Hitték, hogy királyfiu, s ahoz léve bántak véle. –

Más este esment oda vettek ágyat, de királyi módra. A deák hogy a mult éjjel nem alutt vót, mihentes a fejit letette, úgy elalutt, mind a tők, viradtig meg sem maczczant. Most a borsóval nem kellett hogy baja legyen, mett azt a küs ruhája szegibe kötötte vót, mikor az ágyból eszszekeresgélte. A vigyázó azt jelentette reggel, hogy az útzázó végig jól alutt.

Csakugyan most mán meghitték, hogy a deák csak deák képet vett, de királyfiu; reafogták, hogy királyfiu, s királyfiunak szöllitgatták.

A király leánya jól járt utána a deáknak, nem nagy dologba került, hogy magát véle megszerettesse; s ketten eszszekötek. –

dője szegibe kötötte volt s így most mind azoktól, mind az álmodás miatt igen hamar elalhatott, és a legcsendesebben aludt – ezt látva a másodszer is vigyázatra állított vezér, megjeleníti a királynak: [89v] Felséges Uram: a mi utasunk alig tette le fejét egyszerre elaludt, s a lehető legcsendesebben aludt – már most csak ugyan meggyőződtek – hogy az az utazó diák nem más mint valósággal egy által öltözött királyfi – s így a szegény diákra rá fogtak a királyfi címet, s nevezték diák királyfinak –

A király lánynak igen könnyű volt megnyerni a Diák szívét – s így nem sok nógatás kellett az azzali egybe kelésre.

Egybe költék tehát s töltöttek egy évet az ifjú királyné atya házában, ekkor fel pakolva, fel készítve utnak indították hogy Diák király is az ő Országát mutassa meg Feleségének –

A diák nem tudott mit tenni, mint magát a helyzetbe belé találta, s így gondolkodott „Utnak indulok velek, s majd megszököm tőllök – s annyi.

Mennek, mennek addig mennek míg egy nagy [90] Erdőbe bé érnek. ezen nagy erdő legnagyobb rengetegében félre megy a diák egy méjj árok felé, legalkalmasabbnak látván e helyet a megszökésre – a mire vetkezödni és által öltözködni kezd. meglátja ötöt egy ott heverésző hét fejjű sárkány –

Kivagy? mit keress és mulatsz itt? kérdi a sárkány – A diák meg mondja ki létit, el beszelli történetit és szándokát.

Erre a sárkány azt mondja: „Folytasd csak utadot s a mint az erdőből ki érsz találsz egy ludlábon forgó rézvárat – e várba menj bé és lakjál ott csendesen mind addig, míg e vár mozogni és forogni kezd, de akkor takarodj;

Álló esztendeje vót, hogy együtt élnek; akkor ököt felrakták, s útnak eresztették, hogy deákkirály es mütassa meg a feleségének a maga országát. –

[69v] A deák még most ijedtmeg, hogy kuruczoson talál járni. Szepegett, szepegett; de csak elszánta magát, hogy úgy legyen, a hogy jö. Mondá magába: Elindulok véllik, s ha nem egyéb, elszököm tőllik, visszamenyek a kolégyomba! – A deakköntöst soha sem hatta el magától. – Elindulnak, s addig mennek, míg egy nagy erdőbe érnek; ott egy helyt a deák férre menyen, s egy méj árokba vetkezödni kezd, hogy a deák gúnyába ötözzék, s elszökjék. –

Eppen ott hevert egy hétfejjű sárkán, s ez őt megszöllította: Ki vagy? mit keressz itt? mit akarsz? – A deák elbeszélte a sárkának az egész dógát, s azt es, hogy most éppen szökni akar el. – A sárkány azt mondta rea: Nem szükség elszökni; kár vóna! csak folytasd utadot, s a mind az erdőből kiérsz, meglátsz egy ludlábon forduló rézvárat, menjbé abba, s lakjál ott békével feleségestől, kutyástól, macskástól, addig, míg a vár mozogni s forogni kezd; de akkor aztán kotródj onnét, mett akkor én menyek oda haza, s ha benne kaplak, vége életednek! –

Viszszament hát a deák az úti társasághoz, s tovább útaztak, míg az erdőből kiérve a várat meglátta; oda mind bémentek, s megtelepedtek, mind az övébe. Jól találták magikot két eszten-dőn keresztül; s maga es hinni kezdte, hogy ő mán igazán király. – De hát egyszer a vár csak mozogni, forogni kezd nagy gyorsan! Megbúsul a deák, s kimenyen a [70] vár élire; ott sétál nagy búson alá s fel. – Talál ott egy vén banyót, a ki azt kérdi tőlle: Mi bajod van, felséges király? – Hm! az a

mert akkor én megyek haza – s haza érkeztemmel, ha addig onnan el nem takarodtál vége életednek –

Vissza megy tehát a Diák kisérétéhez s folytatja utját – mig az Erdőből ki érve a hét [90v] fejű sárkánytól megnevezett várat el érte – ekkor oda bé mennek, bé telepednek – s rendezve dolgait mint-ha saját várában lett volna – így töltek az ő napjai egész két éveken keresztül – ezen idő alatt annyira belé találta magát a királyságba, hogy már ő is hinni kezdte maga felől hogy valósággal király –

Egyszer azonba csak mozogni forogni kezd a vár, mire a diák meg busul; mert ő szeretne volna ezen kenelmes lakást magának meg tartani –

Ki megyen bujjában a vár sánczára és ott tünedezve sétál alá és fel.

Ekkor találkozik egy öreg asszonnyal – ez az anyó kérdi, mi baj Felséges király – Eppen az a baj hogy nem vagyok király, s mégis annak kell lennem felel a diák – ezzel elbeszéli egész történetét, különösön mostani tünődése okát –

[91] Semmi baj mond az öreg asszony fiam! köszönd, hogy előttem nem titkoltad el dolgodat; mert én a bűbajos királyné vagyok, s tudok dolgozban segíteni – különbenis a hét fejű sárkánynak leghatalmasabb ellensége; azért tehát azt mondon [!] tanácsul: – igen hirtelen süttes egy cipót, de ugy, hogy hét sütetnél e cipót mindenkor leg előbb tétesd bé a kemenczébe és leg későbbre vétesd ki s holnap reggelre a mikor fog a hét fejű sárkányis meg érkezni tétesd ki a vár kapuba és az megfelel – sőt hiddel a hét fejű sárkány soha sem fog téged háborgatni s így e vár tiéd leszén –

A diák rögtön után láttatott a mondott módonni cipót süttetéshez, s ezt

baj, anyó, – mond a deák, hogy nem vagyok király, de még es annak kell lennem! Elbeszéli egész dógát mostanig. – A még nem baj, fiam! mond a banyó; köszönd, hogy nem titkoltad el előllem dógodat! én a kuruzsos királyné vagyok, a hétfejű sárkánnak legfélelmesebb ellensége, azért azt tanácsolom: igen hirtelen süttes egy cipót, egymásután hét süttéssel azt a cipót mindenkor legelőbb tétesdbé a kemenczébe, s legutójjára vétesdki; azt hónap regerre, mikor a hétfejű sárkán megérkezik, tétesdki a várkapuba, s az a sárkánnak úgy megfelel, hogy a téged soha sem fog háborgatni, s a vár mindenestől neked marad! –

A deák a cipót eppen úgy elkészíttette, s már éfél után 1 órakor a cipó ki vót téve a várkapuba. –

Mikor a nap bútt fel, a hétfejű sárkány a várkapura ment, de őt a cipó így szólítottameg: Hó! itt én vagyok az őrző, ide az én engedelmem nélkül nem bé! ha bé akarsz menni, előbb ki kell állanod azt, a mit én kiállottam! –

Nekem ide csak bé kell mennem! monda a sárkány; micsoda próbákat állottál ki hát? –

A cipó elbeszélte, hogy őt, mikor mag vót, felasott földbe takarták, elrothatt, kiköt, felnőtt, sok hideget, meleget, essöt, havat kiállott, még es megtermett, levágták, eszszekötözték, megcsépelték, eszszemorzsálták, meggyurták; azután [70v] hétszer egymásután, mindanyiszor minden társainál előbb, a tüzes kemenczébe bévették. Ha ezt mind így kiállod, akkor hiszem béeresztlek, de máskülönbén ide nem bé! –

A sárkán tudva, hogy mind azt ki nem álhassa, ugy neki haragutt, hogy mérgibe kihalatt; s így elpusztult. –

már éjfél után egy orakor a vár kapuba ki is tétette –

Meg jelenik reggel a napfeljöttivel a hét fejü sárkány is a vár kapunál, de a mint azon bé akarna menni meg szollítja ötöt a czipo [91v] – Hó! nem szabad e várba az én engedelmem nélkül bé menni, mert e várnak én vagyok most az öre –

A ki csak ugyan bé akar menni annak is csak azon föltétel alatt lehet bé mennie ha ki álja mind azon probákat a miket én kiállotttam.

Én minden esetre bé akarok menni mond a hét fejü sárkány, tehát mond meg mik azon probák a miket te kiállottál –

Ekkor a czipó elbeszelli, hogy ő mint mag a fel ásott földbe takartatott, ott meg rothadott, onnan rothadás után ki költ, fel nevededett, sok hidedeget[!] meleget essőt szenvedett, mégis meg gyümölszött – ekkor levágattatott össze köttetett megcsépelletett – össze töretett – meggyuratott s ekkor hétszer egymás utánn, még pedig minden társai közt legelől tétetvebé, s vétetve ki tüzes kemenczébe vettetett – s már ha ezeket ki állod akkor csak ugyan bé mehetsz e várba [92] de különben nem –

A sárkány ki e probát kiállani magát elégtelennek hitte mérgében ki pukkan s így el pusztult –

A diák pedig az naptól fogva birta azon várat haborítatlan – a felesége szülői halála után pedig lett két ország királya – s ha megnehmolt máigis él –

A deák pedig az napságtól fogva annak a várnak ura lett; apóssa s anyóssa halála után két országnak lett királya; s ha meg nem hót, ma es uralkodik. –

Ha tudnám, hogy ilyen szerencsésen járok, mind az a deák, én es a má szentséges nap béállanék deáknak! –

MTAKK Irod. 4-r. 409/IV. Kriza János gyűjteménye, 68v–70v.
Lőrinczi Elek lejegyzése, Kiss Mihály átdolgozása, Árkos, 1862. körül

Kriza János: *Vadrózsák. Székely népköltési gyűjtemény*. Stein János, Kolozsvár, 1863: 421–424.

VIII. A Diákot erővel királyá teszük

Útra ment a deák, s a mind a mezőbe ment, talált valami kipattogzott borsószemekre; gondolta, hogy azoknak hasznát veheti, mett ő szegén legény; hiszen az apja azt es tanácsolta vót neki, hogy a mi többet ér egy bolhánál, azt ha találja, vegyefel. Felszedte hát a borsót, s a zsebibe rakta. –

Útjába elestéledett egy királyi városba, béjelentette magát a királynál, s úti kötséget kért, s a éjjelre szállást.

A deák jól nezettki, helyesen beszélt, s ügyesen viselte magát. A királynénak e figyelmire esett, s minthogy eladó leánya vót, úgy vélekedett, hogy hát ha ő királyfiu, s leánnézőbe jött, s csak azétt ötözött deáknak, hogy ne esmerjékmeg! Ezt a gondolatját megmondta az urának, s a király es helyesnek vette. Ketten megegyeztek, hogy tudjákki, igazán királyfiu-e, megmarasztották vaj két napra. Első éczakára nem igen pompás ágyat vetettek neki, azétt, hogy ha aval megelégszik, úgy csak deák, de ha nem, akkor királyfiu.

Az ágyat megvették egy ódálházba, s egy bizodalmas emberit a király annak az ablakára állította, hogy lesse meg a deákot, mit csinál. Megmutatták a deáknak az ágyat, s ő vetkezni kezd ott egyedül; de a mind vetkezének, a borsó a zsebiből mind az ágyba hull alája; ő keresgélmi kezdi, s egyenként esszeszedegeetni; hajnal lett, mig essze tudt szedni. –

[69] A vigyázó nem látta, mivel dógozik a deák, de látta, hogy nem

VII. A deákot erővel királylyá teszük.

Útra ment egy deák, s a mind a mezőbe ment, talált valami kipattogzott borsószemekre; gondolta, hogy azoknak hasznát veheti, mett ő szegén legény; hiszen az apja azt es tanácsolta vót neki, hogy a mi többet ér egy bolhánál, azt ha találja, vegye fel. Felszette hát a borsót, s a zsebibe rakta. –

Útjába elestéledett egy kiráji városba, béjelentette magát a kirájnál, s útikötséget kért, s az éjjelre szállást.

A deák jóforma legén vót, hejjesen beszélt, s ügyesen viselte magát. A kirájnénak e figyelmire esett, s minthogy eladó leánya vót, úgy vélekedett, hogy hát ha ő kirájiu, s leánnézőbe jött, s csak [422] azétt ötözött deáknak, hogy ne esmerjék meg! Ezt a gondollattját megmonta az urának, s a kiráj es hejjesnek vette. Ketten megegyeztek, hogy tuggyák ki, igazán kirájiu-e? megmarasztották vaj két napra. Első éczakára nem igen pompás ágyat vettek neki, azétt, hogy ha aval megelégszik, úgy csak deák, de ha nem, akkor kirájiu.

Az ágyat megvették egy ódálházba, s egy bizodalmas emberit a kiráj annak az ablakára állította, hogy lesse meg a deákot, mit csinál. Megmutatták a deáknak az ágyat, s ő vetkezni kezd ott egyedül; de a mind vetkezének, a borsó a zsebiből mind az ágyba hull alája; ő keresgélmi kezdi, s egyenként esszeszedegeetni; hajnal lett, mig essze tudta szedni.

A vigyázó nem látta, mivel dógozik a deák, de látta, hogy nem aluszik,

aluszik, hanem mind csak az ágyát igazgassa, s csak hajnalra alutt egy csepepcskét. Azt jelentette a királynak, hogy a szálló nem alutt, csak az ágyával bajlódott, úgy látszik, hogy nem afféle ágyhoz van szokva. –

Felköt a deák, s reggeli ebéd alatt a király megkérdete, hogy alutt? A deák azt mondta: Egy kicsit nyughatatlanul, de annak-es magam valék az oka! Eből azt húzták ki, hogy megbánta, miért nem adtáki magát, hogy ahoz való jó ágyat vessenek neki. Hitték, hogy királyfiu, s ahoz léve bántak vélle. –

Más este esment oda vettek ágyat, de királyi módra. A deák hogy a mult éjjel nem alutt vót, mihtes a fejit letette, úgy elalutt, mind a tők, viradtig meg sem maczczant. Most a borsóval nem kellett hogy baja legyen, mett azt a küs ruhája szegibe kötöte vót, mikor az ágyból eszszekeresgélte. A vigyázó azt jelentette reggel, hogy az útzó végig jól alutt.

Csakugyan most mán meghitték, hogy a deák csak deák képet vett, de királyfiu; reafogták, hogy királyfiu, s királyfiunak szállitgatták.

A király leánya jól járt utána a deáknak, nem nagy dologba került, hogy magát vélle megszerettesse; s ketten eszszekőtek. –

Álló esztendeje vót, hogy együtt élnek; akkor ököt felrakták, s útnak eresztették, hogy deákkirály es mütassa meg a feleséginek a maga országát. –

[69v] A deák még most ijedt meg, hogy kuruczoson talál jární. Szepegett, szepegett; de csak elszánta magát, hogy úgy legyen, a hogy jó. Mondá magába: Elindulok véllik, s ha nem egyéb, elszököm töllik, viszszamenyek a kolégyomba! – A deakköntöst soha sem hatta el magától. – Elindulnak, s

hanem mind csak az ágyát igazgassa, s csak hajnalra alutt egy csepepcskét. Azt jelentette a kirájnak, hogy a szálló nem alutt, csak az ágyával bajlódott, úgy látszik, hogy nem afféle ágyhoz van szokva.

Felköt a deák, s reggeli ebéd alatt a kiráj megkérdete, hogy alutt? A deák azt monta: Egy kicsit nyughatatlanul, de annak es magam valék az oka! Eből azt húzták ki, hogy megbánta, miért nem attá ki magát, hogy ahoz való jó ágyat vessenek neki. Hitték, hogy kirájfiu, s ahozléve bántak vélle.

Más este esmént oda vettek ágyat, de kiráji módra. A deák hogy a mult éjjel nem alutt vót, mihtes a fejit letette, úgy elalutt, mind a tők, virattig meg sem moczczant. Most a borsóval nem kellett hogy baja legyen, mett azt a küsruhája szegibe kötöte vót, mikor az ágyból eszszekeresgélte. A vigyázó azt jelentette reggel, hogy az útzó végig jól alutt.

Csakugyan most mán meghitték, hogy a deák csak deák képet vett, de kirájfiu; rea fogták, hogy kirájfiu, s kirájfiunak szállitgatták.

A kiráj leánya jól járt utánna a deáknak, nem nagy dologba került, hogy magát vélle megszerettesse; s ketten eszszekőtek. –

Álló esztendeje vót, hogy együtt élnek; akkor ököt felrakták, s útnak eresztették, hogy a deákkiráj es mutassa meg feleséginek a maga országát.

A deák még most ijett meg, hogy kuruczoson tanál jární. Szepegett, szepegett; de csak elszánta magát, hogy úgy legyen, a hogy jó. Mondá magába: Elindulok véllik, s ha nem egyéb, elszököm töllik, visz- [423] szamegyek a kolégyomba! A deakköntöst soha sem hatta el magától. – Elindulnak, s addig

addig mennek, míg egy nagy erdőbe érnek; ott egy helyt a deák férre menyen, s egy méj árokba vezetődni kezd, hogy a deák gúnyába ötözzék, s elszökjék. –

Eppen ott hevert egy hétfejű sárkán, s ez őt megszólította: Ki vagy? mit keressz itt? mit akarsz? – A deák elbeszélte a sárkának az egész dógát, s azt es, hogy most éppen szökni akar el. – A sárkány azt mondta rea: Nem szükség elszökni; kár vóna! csak folytatd útatod, s a mind az erdőből kiérsz, meglátsz egy lúdlábon forduló rézvárat, menjbé abba, s lakjál ott békével feleségestől, kutyástól, macskástól, addig, míg a vár mozogni s forogni kezd; de akkor aztán kotródj onnét, mett akkor én menyek oda haza, s ha benne kaplak, vége életednek! –

Visszament hát a deák az úti társasághoz, s tovább útaztak, míg az erdőből kiérve a várat meglátta; oda mind bémentek, s megtelepedtek, mind az övébe. Jól találták magikot két esztendőn keresztül; s maga es hinni kezdte, hogy ő mán igazán király. – De hát egyszer a vár csak mozogni, forogni kezd nagy gyorsan! Megbúsul a deák, s kimenyen a [70] vár élire; ott sétál nagy búson alá s fel. – Talál ott egy vén banyót, a ki azt kérdi tölle: Mi bajod van, felséges király? – Hm! az a baj, anyó, – mond a deák, hogy nem vagyok király, de még es annak kell lennem! Elbeszéli egész dógát mostanig. – A még nem baj, fiam! mond a banyó; köszönd, hogy nem titkoltad el előllem dógodot! én a kuruzsos királyné vagyok, a hétfejű sárkának legfélelmesebb ellensége, azért azt tanácsolom: igen hirtelen süttess egy czipót, egymásután hét süttéssel azt a czipót mindenkor legelőbb tétesdbé a kemenczébe, s legutójjára vétesdki; azt

mennek, míg egy nagy erdőbe érnek; ott egy hejt a deák férre menyen, s egy méj árokba vezetődni kezd, hogy a deák gúnyába ötözzék, s elszökjék.

Eppen ott hevert egy hétfejű sárkán, s ez őt megszólította: Ki vagy? mit keressz itt? mit akarsz? – A deák elbeszélte a sárkának az egész dógát, s azt es, hogy most éppen szökni akar el. – A sárkán azt mondta rea: Nem szükség elszökni; kár vóna! – csak folytatd útatod, s a mind az erdőből kiérsz, meglátsz egy lúdlábon forduló rézvárat, menny bé abba, s lakjál ott békével feleségestől, kutyástól, macskástól, addig, míg a vár mozogni s forogni kezd; de akkor osztán kotróggy onnét, met akkor én menyek oda haza, s ha benne kaplak, vége életednek.

Visszament hát a deák az úti társasághoz, s tovább útaztak, míg az erdőből kiérve a várat meglátta; oda mind bémentek, s megtelepettek, mind az övébe. Jól találták magikot két esztendőn keresztül, s maga es hinni kezdte, hogy ő mán igazán kiráj. – De hát ecczer a vár csak mozogni, forogni kezd nagy gyorsan! Megbúsul a deák, s kimenyen a vár élire; ott sétál nagy-búson alá s fel. – Talál ott egy vén banyót, a ki azt kérdi tölle: Mi bajod van, felséges kiráj? Hm! az a baj anyó, azt mongya a deák, hogy nem vagyok kiráj, de még es annak kell lennem! Elbeszéli egész dógát mostanig. A még nem baj, fiam! azt mongya a banyó; köszönd, hogy nem titkoltad el előllem dógodot! én a kuruzsos kirájné vagyok, a hétfejű sárkának legfélelmesebb ellensége, azért azt tanácsolom: igen hirtelen süttess egy czipót, egymásután hét süttéssel azt a czipót mindenkor legelőbb tétesd bé a kemenczébe, s legutójjára vétesd ki; azt hónap ecczerre, mikor a hétfejű sárkán

hónap regerre, mikor a hétfejű sárkán megérkezik, tétesdki a várkapuba, s az a sárkánnak úgy megfelel, hogy a téged soha sem fog háborgatni, s a vár mindenestől neked marad! –

A deák a czipót éppen úgy elkészítette, s már éfél után 1 óraker a czipó ki vót téve a várkapuba. –

Mikor a nap bútt fel, a hétfejű sárkány a várkapura ment, de őt a czipó így szólítottameg: Hó! itt én vagyok az őrző, ide az én engedelmem nélkül nem bé! ha bé akarsz menni, előbb ki kell állanod azt, a mit én kiállottam!-

Nekem ide csak bé kell mennem! monda a sárkány; micsoda próbákat állottál ki hát? –

A czipó elbeszélte, hogy őt, mikor mag vót, felásott földbe takarták, elrothatt, kikőt, felnőtt, sok hideget, meleget, essőt, havat kiállott, még es megtermett, levágták, esszekötözték, megcsépelték, esszemorzsalták, meggyurták; azután [70v] hétszer egymásután, mindanyiszor minden társainál előbb, a tüzes kemenczébe bevették. Ha ezt mind így kiállod, akkor hiszem béeresztlek, de máskülömben ide nem bé! –

A sárkán tudva, hogy mind azt ki nem álhassa, úgy neki haragutt, hogy mérgibe kihalatt; s így elpusztult. –

A deák pedig az napságtól fogva annak a várnak ura lett; apóssa s anyóssa halála után két országnak lett királya; s ha meg nem hót, ma es uralkodik. –

Ha tudnám, hogy ilyen szerencsésen járok, mind az a deák, én es a mái szentséges nap béállanék deáknak! –

megérkezik, tétesd ki a várkapuba, s az a sárkánnak úgy megfelel, hogy a téged soha sem fog háborgatni, s a vár mindenestől neked marad!

A deák a czipót éppen úgy elkészítette, s már éfél után egy óraker a czipó ki vót téve a várkapuba.

Mikor a nap bútt fel, a hétfejű sárkán a várkapura ment, de őt a czipó így szólította meg: Hó! itt én vagyok az őrző, ide az én engedelmem nélkül nem bé! ha bé akarsz menni, előbb ki kell állanod azt, a mit én kiállottam!

Nekem ide csak bé kell mennem! azt mongya a sárkán; micsoda próbákat állottál ki hát?

[424] A czipó elbeszélte, hogy őt, mikor mag vót, felásott földbe takarták, elrothatt, kikőt, felnőtt, sok hideget, meleget, essőt, havat kiállott, még es megtermett, levágták, esszekötözték, megcsépelték, esszemorzsalták, meggyurták; azután hétczer egymás után, mindanyiszor minden társainál előbb, a tüzes kemenczébe bevették. – Ha ezt mind így kiállod, akkor hiszem, béeresztlek, de máskülömben ide nem bé!

A sárkán tudva, hogy mind azt ki nem álhassa, úgy neki haragutt, hogy mérgibe kihalatt s így elpusztult.

A deák pedig az naptól fogva annak a várnak ura lett; apóssa s anyóssa halála után két országnak lett királya; s ha meg nem hót, ma es uralkodik.

Ha tudnám, hogy ilyen szerencsésen járok, mind az a deák, én es a mái szentséges nap béállanék deáknak!

MTAKK Irod. 4-r. 409/IV. Kriza János gyűjteménye, 68v–70v.
Lőrinczi Elek lejegyzése, Kiss Mihály átdolgozása, Árkos, 1862. körül

Kriza János: *Székely népköltési gyűjtemény*. Összesítő válogatás a kiadott és kéziratokból. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1956. II. 268–272.
Jegyzetek szerint (SzNGy. II: 500.): Háromszék m. (Árkos) Vadrózsák 7. sz. A deákot erővel királlyá teszik. Kiss Mihály gy. (Kéziratból)

VIII. A Diákot erővel királyá teszik

Útra ment a deák, s a mind a mezőbe ment, talált valami kipattogzott borsószemekre; gondolta, hogy azoknak hasznát veheti, mett ő szegén legény; hiszen az apja azt es tanácsolta vót neki, hogy a mi többet ér egy bolhánál, azt ha találja, vegyefel. Felszedte hát a borsót, s a zsebibe rakta. –

Útjába elestéledett egy királyi városba, béjelentette magát a királynál, s úti költséget kért, s a éjjelre szállást.

A deák jól nezettki, helyesen beszélt, s ügyesen viselte magát. A királynénak e figyelmire esett, s minthogy eladó leánya vót, úgy vélekedett, hogy hát ha ő királyfiu, s leánnézőbe jött, s csak azétt ötözött deáknak, hogy ne esmerjék meg! Ezt a gondolatját megmondta az urának, s a király es helyesnek vette. Ketten megegyeztek, hogy tudjákki, igazán királyfiu-e, megmarasztották vaj két napra. Első éczakára nem igen pompás ágyat vetettek neki, azétt, hogy ha aval megelégszik, úgy csak deák, de ha nem, akkor királyfiu.

Az ágyat megvették egy ódálházba, s egy bizodalmas emberit a király annak az ablakára állította, hogy lesse meg a deákot, mit csinál. Megmutatták a deáknak az ágyat, s ő vetkezni kezd ott egyedül; de a mind vetkeznék, a borsó a zsebiből mind az ágyba hull alája; ő keresgél

27. A deákból lett király

Útra ment egy deák, s amint a mezőbe ment, talált valami kipattogzott borsószemekre; gondolta, hogy azoknak hasznát veheti, mett ő szegén legény; hiszen az apja azt es tanácsolta vót neki, hogy ami többet ér egy bolhánál, azt ha találja, vegye fel. Felszedte hát a borsót, s a zsebibe rakta.

Útjába elestéledett egy királyi városba, béjelentette magát a királynál, s úti költséget kért, s az éjjelre szállást.

A deák jóforma legén vót, helyesen beszélt, s ügyesen viselte magát. A királynénak e figyelmire esett, s minthogy eladó leánya vót, úgy vélekedett, hogy hát ha ő királyfiu, s leánnézőbe jött, s csak azétt ötözött deáknak, hogy ne esmerjék meg! Ezt a gondolatját megmondta az urának, s a király es helyesnek vette. Ketten megegyeztek, hogy tudják ki, igazán királyfiu-e? Megmarasztották vaj két napra. Első écakára nem igen pompás ágyat vettek neki, azétt, hogy ha aval megelégszik, úgy csak deák, de ha nem, akkor királyfiu.

Az ágyat megvették egy ódálházba, s egy bizodalmas emberit a király annak az ablakára állította, hogy lesse meg a deákot, mit csinál. Megmutatták a deáknak az ágyat, s ő vetkezni kezd ott egyedül; de amint vetkeznék, a borsó a zsebiből mind az ágyba hull alája; ő keresgél

kezdi, s egyenként eszszeszedegetni; hajnal lett, míg eszse tudt szedni. –

[69] A vigyázó nem látta, mivel dógozik a deák, de látta, hogy nem aluszik, hanem mind csak az ágát igazgassa, s csak hajnalra alutt egy cseppecskét. Azt jelentette a királynak, hogy a szálló nem alutt, csak az ágával bajlódott, úgy látszik, hogy nem afféle ágyhoz van szokva. –

Felkőtt a deak, s reggeli ebéd alatt a király megkérdezte, hogy alutt? A deák azt mondta: Egy kicsit nyughatatlanul, de annak-es magam valék az oka! Ebből azt húztákki, hogy megbánta, miétt nem adtaki magát, hogy ahoz való jó ágyat vessenek neki. Hitték, hogy királyfiu, s ahoz léve bántak vélle. –

Más este esment oda vettek ágyat, de királyi módra. A deák hogy a mult éjjel nem alutt vót, mihentes a fejit letette, úgy elalutt, mind a tők, viradtig meg sem maczczant. Most a borsóval nem kellett hogy baja legyen, mett azt a küs ruhája szegibe kötöte vót, mikor az ágyból eszszekeresgélte. A vigyázó azt jelentette reggel, hogy az utazó végig jól alutt.

Csakugyan most mán meghitték, hogy a deák csak deák képet vett, de királyfiu; reafogták, hogy királyfiu, s királyfiunak szállitgatták.

A király leánya jól járt utána a deáknak, nem nagy dologba került, hogy magát vélle megszerettesse; s ketten eszszekőtek. –

Álló esztendeje vót, hogy együtt élnek; akkor ökök felrakták, s útnak eresztették, hogy deákkirály es mütassa meg a feleséginek a maga országát. –

[69v] A deák még most ijedtmeg, hogy kurucoson talál járni. Szepegett, szepegett; de csak elszánta magát, hogy ugy legyen, a hogy jó. Mondá magába: Elindulok véllik, s ha nem

kezdi, s egyenként eszszeszedegetni; hajnal lett, míg eszse tudta szedni.

A vigyázó nem látta, mivel dógozik a deák, de látta, [269] hogy nem aluszik, hanem mind csak az ágát igazgassa, s csak hajnalra aludt egy cseppecskét. Azt jelentette a királynak, hogy a szálló nem aludt, csak az ágával bajlódott; úgy látszik, hogy nem afféle ágyhoz van szokva.

Felkőtt a deák, s reggeli ebéd alatt a király megkérdezte: hogy aludt?

A deák azt mondta:

– Egy kicsit nyughatatlanul, de annak es magam valék az oka!

Ebből azt húzták ki, hogy megbánta, miétt nem adta ki magát, hogy ahoz való jó ágyat vessenek neki. Hitték, hogy királyfiu, s ahozléve bántak vélle.

Más este esmént oda vettek ágyat, de királyi módra. A deák, hogy a mult éjjel nem aludt vót, mihentes a fejit letette, úgy elaludt, mint a tők, viradtig meg sem moccant. Most a borsóval nem kellett hogy baja legyen, mett azt a küsruhája szegibe kötöte vót, mikor az ágyból eszszekeresgélte. A vigyázó azt jelentette reggel, hogy az utazó végig jól aludt.

Csakugyan most mán meghitték, hogy a deák csak deák képet vett, de királyfiu; rea fogták, hogy királyfiu, s királyfiunak szállitgatták.

A király leánya jól járt utána a deáknak, nem nagy dologba került, hogy magát vélle megszerettesse; s ketten eszszekőtek. Álló esztendeje vót, hogy együtt élnek; akkor ökök felrakták, s útnak eresztették, hogy a deákkirály es mütassa meg feleséginek a maga országát.

A deák még most ijedt meg, hogy kurucoson tanál járni. Szepegett, szepegett, de csak elszánta magát, hogy úgy legyen, ahogy jó. Mondá magába:

egyéb, elszököm töllik, visszamenyek a kolégyomba! – A deakköntöst soha sem hatta el magától. – Elindulnak, s addig mennek, míg egy nagy erdőbe érnek; ott egy helyt a deák férre menyen, s egy méj árokba vetkeződni kezd, hogy a deák gúnyába ötözzék, s elszökjék. –

Eppen ott hevert egy hétfejú sárkán, s ez őt megszólította: Ki vagy? mit keressz itt? mit akarsz? – A deák elbeszélte a sárkának az egész dógát, s azt es, hogy most éppen szökni akar el. – A sárkány azt mondta rea: Nem szükség elszökni; kár vóna! csak folytasd útatod, s a mind az erdőből kiérsz, meglátsz egy lúdlábon forduló rézvázat, menj be abba, s lakjál ott békével feleségestől, kutyástól, macskástól, addig, míg a vár mozogni s forogni kezd; de akkor aztán kotródj onnét, mett akkor én menyek oda haza, s ha benne kaplak, vége életednek! –

Viszszament hát a deák az úti társasághoz, s tovább útaztak, míg az erdőből kiérve a várat meglátta; oda mind bémentek, s megtelepedtek, mind az övébe. Jól találták magikot két eszten-dőn keresztül; s maga es hinni kezdte, hogy ő mán igazán király. – De hát egyszer a vár csak mozogni, forogni kezd nagy gyorsan! Megbúsul a deák, s kimenyen a [70] vár élire; ott sétál nagy búson alá s fel. – Talál ott egy vén banyót, a ki azt kérdi tölle: Mi bajod van, felséges király? – Hm! az a baj, anyó, – mond a deák, hogy nem vagyok király, de még es annak kell lennem! Elbeszéli egész dógát mostanig. – A még nem baj, fiam! mond a banyó; köszönd, hogy nem titkoltad el előllem dógodot! én a kuruzsos királyné vagyok, a hétfejú sárkának legfélelmeőbb ellensége, azétt azt tanácsolom: igen hirtelen süttess egy czipót, egymásután hét sütéssel azt

[270] – Elindulok véllik, s ha nem egyéb, elszököm töllik, visszamegyek a kolégyomba!

A deakköntöst soha sem hagyta el magától.

Elindultak, s addig mennek, míg egy nagy erdőbe érnek; ott egyhelyt a deák félre menyen, s egy mély árokba vetkeződni kezd, hogy a deák gúnyába ötözzék, s elszökjék.

Eppen ott hevert egy hétfejú sárkán, s ez őt megszólította:

– Ki vagy? Mit keressz itt? Mit akarsz?

A deák elbeszélte a sárkának az egész dógát, s azt es, hogy most éppen szökni akar el.

A sárkán azt mondta rea:

– Nem szükség elszökni. Kár vóna!

Csak folytasd útatod, s amint az erdőből kiérsz, meglátsz egy lúdlábon forduló rézvázat, menj be abba, s lakjál ott békével feleségestől, kutyástól, macskástól, addig, míg a vár mozogni s forogni kezd; de akkor aztán kotródj onnét, met akkor en menyek oda haza, s ha benne kaplak, vége életednek.

Viszszament hát a deák az úti társasághoz, s tovább útaztak, míg az erdőből kiérve a várat meglátta; oda mind bémentek, s megtelepedtek, mint az övébe. Jól találták magikot két esztendőn keresztül, s maga es hinni kezdte, hogy ő mán igazán király. De hát eccer a vár csak mozogni, forogni kezd nagy gyorsan! Megbúsul a deák, s kimenyen a vár élire, ott sétál nagy-búson alá s fel. Talál ott egy vén banyót, aki azt kérdi tölle:

– Mi bajod van, felséges király?

[271] – Hm! Az a baj anyó – azt mondja a deák – hogy nem vagyok király, de még es annak kell lennem!

Elbeszéli egész dógát mostanig.

– A még nem baj, fiam! – mondja a banyó – köszönd, hogy nem titkoltad el

a cipót mindenkor legelőbb tétesdbé a kemenczébe, s legutójjára vétesdki; azt hónap regerre, mikor a hétfejú sárkán megérkezik, tétesdki a várkapuba, s az a sárkánnak úgy megfelel, hogy a téged soha sem fog háborgatni, s a vár mindenestől neked marad! –

A deák a cipót éppen úgy elkészítette, s már éfél után 1 óraker a cipó ki vót téve a várkapuba. –

Mikor a nap bútt fel, a hétfejú sárkány a várkapura ment, de őt a cipó így szólítottameg: Hó! itt én vagyok az őrző, ide az én engedelmem nélkül nem bé! ha bé akarsz menni, előbb ki kell állanod azt, a mit én kiállottam! –

Nekem ide csak bé kell mennem! monda a sárkány; micsoda próbákat állottál ki hát? –

A cipó elbeszélte, hogy őt, mikor mag vót, felásott földbe takarták, elrothatt, kikött, felnött, sok hideget, meleget, essőt, havat kiállott, még es megtermett, levágták, esszszakötözték, megcsépelték, esszszemorzsálták, meggyurták; azután [70v] hétszer egymásután, mindanyiszor minden társainál előbb, a tüzes kemenczébe bévették. Ha ezt mind így kiállod, akkor hiszem béeresztlek, de máskülönben ide nem bé! –

A sárkán tudva, hogy mind azt ki nem állhassa, ugy neki haragutt, hogy mérgibe kihalass; s így elpusztult. –

A deák pedig az napságtól fogva annak a várnak ura lett; apóssa s anyóssa halála után két országnak lett király; s ha meg nem hót, ma es uralkodik. –

Ha tudnám, hogy ilyen szerencsésen járok, mind az a deák, én es a mái szentéses nap béállanék deáknak! –

előllem dógodot! Én a kuruzsos királyné vagyok, a hétfejú sárkánnak legfélelme-sebb ellensége. Azétt azt tanácsolom: igen hirtelen süttess egy cipót, egymásután hét sütéssel, azt a cipót mindenkor legelőbb tétesd bé a kemenczébe, s legutójjára vétesd ki; azt hónap reggelre, mikor a hétfejú sárkán megérkezik, tétesd ki a várkapuba, s az a sárkánnak úgy megfelel, hogy a téged soha sem fog háborgatni, s a vár mindenestől neked marad!

A deák a cipót éppen úgy elkészítette, s már éfél után egy óraker a cipó ki vót téve a várkapuba.

Mikor a nap bútt fel, a hétfejú sárkán a várkapura ment, de őt a cipó így szólította meg:

– Hó! Itt én vagyok az őrző, ide az én engedelmem nélkül nem mehetsz bé! Ha bé akarsz menni, előbb ki kell állanod azt, amit én kiállottam!

– Nekem ide csak bé kell mennem! – azt mondja a sárkán – micsoda próbákat állottál ki hát?

A cipó elbeszélte, hogy őt, mikor mag vót, felásott földbe takarták, elrothadt, kikött, felnött, sok hideget, meleget, esőt, havat kiállott, még es megtermett, levágták, esszszakötözték, megcsépelték, esszszemorzsolták, meggyúrták; azután hétszer egymásután, mindanyiszor minden társainál előbb, a tüzes kemenczébe bévették.

– Ha ezt mind így kiállod, akkor hiszem, béeresztlek, de máskülönben ide nem bé!

[272] A sárkán tudva, hogy mind azt ki nem állhassa, úgy neki haragudt, hogy mérgibe kihalass, s így elpusztult.

A deák pedig az naptól fogva annak a várnak ura lett; apóssa s anyóssa halála után két országnak lett király; s ha meg nem hót, ma es uralkodik.

Ha tudnám, hogy ilyen szerencsésen járok, mint a deák, én es a mái szentéses nap béállanék deáknak!

EA 10697. Sebestyén Gyula hagyatéka; 48–53. [Kiss Mihály számozásában: 83–88.]

Kriza János gyűjtőköre, Kiss Mihály lejegyzésében.

MNGy III. (1882) 339–342.

Kriza János hagyatékából. Benedek Elek átdolgozása.

A tátos királyleány

A világ annyi királyleánról beszél, hogy az ember assem tугygya, meik másik; hanem még és kiválólag a többi közül vót écczér a régi üdőbe egy ojan királyleány, a ki tiszta tátos vót, a kinek sénki sem tudott ojan találos mesét mondani, hogy azt ki nem találta vóna. Kihirdeté, hogy a ki neki ojan mesét tud mondani, a meiket ő nem tud kitalálni, ő annak felesége léssz; a kinek pedig kitalálja, annak fejít veteti. Egymásután sokan jelentek még nálla, ki égy, ki másféle mesével, de ő azt hol így, hol más útonmódon valamiszérént min' kitalálgatta, s mán a 99-diknek és a feje félhágott a karó hegvyibe. De be kevés vót véllé, lélkém! belé es vót mán szokva az átkozott, hogy égy emberfejet csak annyinak nézett, mind égy verébféjet; akármerre járt, akárkivel találkozott, min' csak aval dicsekédett. Úgy és megvütte az ijettit mindénféle embérnek, hogy sénki fia sem mert még csak arrafelé és menni. Még maga és gondolkozóba kezdett esni, hogy ha mind így, még a sém léssz, kihéz ményén férhéz; tám jó léssz vala még és a [49] 99 közül valameik ügyesnek a meséjít szánszándékkal nem találniki, hogy reaköthesse magát! –

Vót azomba a szomszéd országba égy özvegy kirájnénak égyetlenbenégy fia, a ki réahatórozá magát, s asz mondá az anyjának: Csak elményék én és, anyám, ahoz a tátos kirájküsaszonhoz széréncsepróbálni, találok neki valami mesét! Mégijede az anyja a beszédén, s mindén lehetőséppen le kezdé untatni

A táltos királyleány

Volt egyszer heted-hét országon is tul egy olyan táltos király leány, a ki minden találós mesét kitalált, de az övéit nem tudta kitalálni senki. Fogta magát se' kihirdetteté, hogy a ki az ő meséjét kitalálja, vagy neki olyat mond, a mit ő ne tudna kitalálni, ahhoz menyen feleségül.

Sokan megpróbálkoztak már vele, de senki se ment semmire. A táltos királyleány pedig mindeniknek karóba huzatta fejét.

Utoljára, mikor már kilenczvenkilencznek karóban volt a feje, maga is gondolkozóba esett, hogy nehezen mehet valaki hozzá »kárlátóba«, ha így folytatja a dolgot. Ó bizony – gondolta – valamelyikkel már csak úgy színből kitaláltatja a mesét s hozzá menyen feleségül.

Volt a szomszéd országban egy gazdag, de özvegy királyné s annak égy fia. De az a király urfi olyan volt, hogy a napra lehetett nézni, de rá nem.

Meggondolkozik ez a király urfi s azt mondja az édes anyjának:

[340] – Édes anyám! én bizony elmegyek a táltos királyleányhoz szeréncsepróbálni.

Eleget próbálta az édes anyja, hogy lebeszélje róla, de biz' azt nem lehetett.

Mintsem odavesszen idegen országba, – gondolá az özvegy királyné, – inkább én magam pusztítom el. Úgy is tett. Egy pohárba a legerősebb méregből készített egy pár kortyot, hogy azt, mikor a fia indul, megitatja vele. De a király

a szándékáról; de biz a még sem tudta sémmire menni. Asz gondolá hát: Hiszén hogy az én fiannak el kell veszni, az ojan bizonyos, mind hogy most életbe van, mett az a tátos, nincs ojan mese, hogy ki ne taláija; sokkal jobb léssz hát, hogy itt a szemém előtt hajjonmég, mintsebb hogy idegén kéz által más országba csúf halállal pusztujjon el! kettévágom mindén szándékát itt hejbe a bődögtalannak! Ekkicsi gondolkozás után elévéve égy poharat, s abba ojan erős mérget készíttebelé, a minél erősebb nem kell hogy légyén, hogy azt vélle megittassa. De a kirájiunak az inassa jól tutta, mi akar lénni abból, mett a tátos vót; nekik a kirájiuval égyütt kellett elmenni, s asz monta: Felsőgés kirájiurfi, égy dolog van, a mit te nem és kébzélsz, mett anyád nekéd, mikor elakarunk indulni, égy pohárt méréggel teli odaad, de nehogy azt a szájjad felé és vidd, [50] hanem öntsöd a födre! –

Készülget a kirájiurfi inasostól, lovas-tól. Lóra kerekédnek, indulni akarnak, búcsuznak. Az anyja odagygyva neki búcsu fejibe a pohár-mérget. Ő elvész, s a földhöz üti. Égy csépp belőlle a lovának a körmire szökik. A ló csak félábaskodik, földhöz vágia magát, s abba hejbe mégdöglük. Annak a testiből étt két varju, s az és mégdöglött mind a kettő, hogy hejből fél sem reppenhetett. Mind a kettőt az inas tanácsára a kirájiu megmejeszteté, mégsütteté, az útra féltéteté, s magikkal elvik. –

Útjikba érének égy nagy erdőbe; látának abba mészszire égy tüzet, s arra tartának. Mikor hézza közel vadnak, hát lássák, hogy a tűz körül 12 tolvaj van! Ők és hézzik telepédnek, s az inas elévész a sült varjakot, odagygya a tolvajoknak, s azoknak hapsára sem jut, nagy hamar féladnak rajta. A mig 12-ig olvasna az ember, mar addig mind a 12 még vót

urfinak volt egy táltos inassa, az megmondta neki, hogy abból a pohárból, a mit az édes anyja nyujt neki, mikor indulnak, ne igyék egy cseppet se, hanem öntsöd ki a födre.

Hát lellem Istenem, mikor épen indulni akarnak, jön az özvegy királyné egy pohár borral; de a király urfi a szájjához sem vitte, csak ledobta a födre. Egyetlen égy csepp a ló lábára esett s az egyszeribe mégdöglött.

Annak a lónak a husából evett két varju, azok is elpusztultak. A király urfi azt a két varjut megsüttette, betette a tarisznyájába s avval utnak eredtek.

Este felé égy rengeteg erdőbe érkeztek. Hát látnak égy nagy tüzet, a mellett füttözik tizenkét tolvaj. Oda mennek hozzuk s a király urfi megkínálta őket a varjak húsával.

A két varju meg se' kottyant a tolvajoknak, de meg is halt tőle mind a tizenkettő azonnal. Akkor a szolgálós mesét találta:

[341] »Égy csepptől meghalt égy, égytől kettő, kettőtől tizenkettő.«

Másnap megérkeztek a táltos királyleányhoz. Asztalnál mindjárt el is mondta a király urfi a találós mesét, de a leány nem tudta kitalálni. Három napi gondolkozási időt kért. A király urfi megadta neki.

Első éjjel felöltöztette a király leány égyik szolgálóját a maga ruhába s elküldte a király urfihoz, hogy tudja ki tőle a mesét.

– Megmondom, – mondá a király fiu, – ha ide fekszel mellém. A leány nem sokat kérette magát, hanem oda bútt. Akkor a király urfi kiugrott az ágyból s kikergette a leányt, a ruhát pedig ott tartotta.

Kétszer ismételte még ezt a királyleány, de a királyfiu mindenkor elkergette a szolgálót.

meredve. Bézzég hogy jó hasznát vették, hogy az inas tátos vót! – Abból az inas azt a találós mesét csinálta: „Égy csépp mégöl égygyet, a kettőt, a tizenkettőt.” S azt mondá a kirájurfinak, hogy mongyaelé azt a kirájléánnak, a hova czéloztak, [51] hadd fejtse-sze még. –

Mégérkeztek a kívánt herre, s béléjéntették magikat a királynak. Másnap ebédén a kiráj asztalánál jelen vót a kiráj, a leánya, a tanácsosok, s a kirájfiu. Asztal félett elémondá a kirájfiu a mesét: „Égy csépp mégöl égyet, a kettőt, a tizenkettőt!” mi a? – A leány eleget gondolkodék, írúla pirúla, de nem tudá mégmagyarázni, hogy mit tészén. Kére azétt 3 napot. –

Első éjjelre félőztette a kirájléány égyik farajját a maga köntössibe, s odakütte a kirájfiuhoz, hogy akármi szérént és addég incselkedjék neki, mig a mesének a titkát tölle kivetheti. Bémént hézza a faraj, s kérte, hogy mondjamég a titkot. – Jere hát, fekügy ide mellém! mondá a királyfiu, – s úgy mégmondom. A faraj levetkézék, égy ingésén hézza akara fekünni; de a királyfiu felszökék az ágyból, s a házból kikorbácsolá; jól mégpszidá, s lefesté mindénnek. Az égy ingésén el kélle hogy fusson, s a köntös ott marada. – Igy járt más két faraj és a másik két éjjen; azokat és a kirájfiu éppen ojan szépen réaszette; azokat és a kirájléány a maga gúnyájába őtöztette vót, s az a két rend gúnya és ott maratt. Immán [52] a kirájfiu 3 rend gúnyáját vette el a kirájléánnak a 3 farajtól 3 éjjel. –

Eltelék a 3 nap; s akkor ebéd félett mégint elémondá a kirájfiu a mesét: „Égy csépp mégöl égygyet, a kettőt, a tizenkettőt!” Most és eleget tekeré az eszit a léán, de nem tudá sémmit léttéképpen kitalálni. Úgy szegyelte magát, hogy a bőr majt lesirült az arczájáról. – De a még nem elég, hanem eléhozá a kirájfiu

Negyednap délben ujra feltette a kérdést: Egy csepptől meghalt egy, egytől kettő, kettőtől tizenkettő. « Mi az?

A leány most se tudta megmondani. Akkor elévette a három köntöst s azt mondá a tanácsuraknak:

– Ime nektek olyan király leányatok van, a ki már három éjjel egymás után lejött az én szobámba hálni, de én nem eresztettem magamhoz, hanem elvettem a köntösseit.

– Mit érdemel az ilyen király leány?

A király leány eleget esküdözött mennyre-földre, hogy nem ő volt, hanem szolgálói; de a király urfi semmi letteképen nem tudta elhinni, hogy nem ő volt, [342] a szolgálók pedig esküdöztek, hogy nem ők voltak, hát mégis a király leányra sült a dolog.

Akkor mindjárt összeült a tanács s kimondta hogy az, a ki már kilenczven kilencznek minden igaz ok nélkül nem átalotta fejét vétetni, maga sem érdemel egyebet. Egyszeribe hivatták is a hóhért s a király leány feje is karóba került. Épen az volt a századik. Akkor aztán az öreg király őt fiának fogadta s átadta az országát.

A király urfi pedig nyomba' megházasodott, elvette a fejér király leányát, Liliom király kisasszonyt s még maig is élnek, ha meg nem haltak.

a 3 rend ötözetét, s megmondá, hogy jutott azokhoz; mindén embér réaüsmert, hogy az a kirájküsaszszonyé; s a kirájfíu asz kérdé a tanács uraktól: Ugyan bizon, mit érdemél az ojan kirájléány, a ki écczakának idejin beszözik a legény há-lóházába, s ott akármiféle ajjas magavise-letre kész magát réaadni? lássák-é, uraim, ezek az ötözeték nekém bizonságaim ar-ról, hogy a kirájléány a közelebből eltőt mind a 3 écczaka béjött hézzám, a hol hál-tam, hogy velem roszzsféleségét üzzön! –

A kirájléány aval ménté magát, hogy a nem ő vót, hanem rendre a 3 farajja. Eléhítták a farajokot, s azok mēnyre földre esküttek, hogy ha vótak, vakujja-[53] nakmég, hogy úgy ne lássanak, mind a feteke föld. Igen bizon, mett félték, hogy ha csakugyan kitudódik, hogy ők vótak, mind a hármiknak a fejik leszökik a nyakikról. Annak köszönjék, hogy azt a kirájfíu és úgy hitte, hogy nem ők vótak, hanem a kirájküsaszszon; mett hiszén ők és úgy viselték a sététbe magikot, mintha mindégyig a kirájküsaszszon lett vóna. –

A mit keresett a kirájléán, mégkapta; mett a tanács urak azt itélték, hogy az ojan fajtalan léán nem érdemés, hogy az apja halála után az országot ő igazgassa; fejit vették, s ő lett a századik, a kinek a feje a karó hégyibe hágott. Ha 99 feje lett vóna és, mégérdemelte vóna, hogy mind égytől égyigét leüssék, ha ő nem sajnál-ta annak a 99 ártatlan éfiunak a fejivel jáczodni, csak azért, hogy ő hires léányjá vájjék. Maragygon a hirivel! –

Azután csakhamar mégghót a vén ki-ráj és, istenbe szép halállal elnyügutt, s fényésen temették el. Az ország mégghíta a kirájfíut kirájnak, megkoronázták, s két országnak lett kirájja. Feleségnek vette lili-om küsaszszonyt, a Fejérkiráj léányát; s ha még nem hót, ma és él, még pedig feleségéstől, s lehet, hogy gyermekéstől és. –

MNGy III. (1882) 339–342.

Kriza János hagyatékából. Benedek Elek átdolgozása.

Benedek Elek: *Magyar Mese- és Mondavilág*. Athenaeum, Budapest, 1894. II. 418–420.

A táltos királyleány

Volt egyszer heted-hét országon is tul egy olyan táltos király leány, a ki minden találós mesét kitalált, de az övét nem tudta kitalálni senki. Fogta magát se' kihirdetteté, hogy a ki az ő meséjét kitalálja, vagy neki olyat mond, a mit ő ne tudna kitalálni, ahhoz menyen feleségül.

Sokan megpróbálkoztak már vele, de senki se ment semmire. A táltos királyleány pedig mindeniknek karóba huzatta fejét.

Utoljára, mikor már kilenczvenkilencznek karóban volt a feje, maga is gondolkozóba esett, hogy nehezen mehet valaki hozzá »kárlátóba«, ha így folytatja a dolgot. Ő bizony – gondolta – valamelyikkel már csak úgy színből kitaláltja a mesét s hozzá menyen feleségül.

Volt a szomszéd országban egy gazdag, de özvegy királyné s annak egy fia. De az a király urfi olyan volt, hogy a napra lehetett nézni, de rá nem.

Meggondolkozik ez a király urfi s azt mondja az édes anyjának:

[340] – Édes anyám! én bizony elmegek a táltos királyleányhoz szerencsepróbálni.

Eleget próbálta az édes anyja, hogy lebeszélje róla, de biz' azt nem lehetett.

Mintsem odavesszen idegen országba, – gondolá az özvegy királyné, – inkább én magam pusztítom el. Úgy is tett. Egy pohárba a legerősebb méregből készített egy pár kortyot, hogy azt, mikor a fia indul, megitatja vele. De a király urfinak volt egy táltos inassa, az meg-

A táltos királykisasszony.

Hol volt, hol nem volt, de valahol mégis volt, volt egyszer egy királykisasszony, aki olyan találós meséket tudott feladni, hogy azokat senki a világon ki nem találta, de neki adhattak fel akármilyen nehezet, kitalálta mind. El is bizakodott nagyon az eszében, s ország-világ kihirdettette, hogy csak annak lesz a felesége, aki vagy az ő meséjét kitalálja, vagy olyan mesét ad föl neki, hogy ő ne tudja kitalálni. Aki azonban sem ezt, sem azt nem tudja, annak karóba húzatja a fejét. Szép volt a királykisasszony, hogy a napra lehetett nézni, de rá nem. Jöttek is hát mindenfelől szerencsét próbálni, hercegek, grófok, bárók, válogatott cigány legények, de bizony, ha jöttek, karóba is került a fejük. Még csak egy királyfi volt az egész világon, aki nem próbált nála szerencsét. Ez egy özvegy királynénak volt a fia, s csak azért nem próbált szerencsét, mert az anyja mindig sírt-rítt, s ha elindult, mindig megfogta s addig könyörgött, addig istenkedett neki, hogy leszállt a lováról s otthon maradt. Hanem mikor a királyfi hallotta, hogy ahány királyfi volt a világon, mind elpusztult, erősen megszégyenlette magát s azt mondta az anyjának:

– Sírhatsz, ríhatsz, édes anyám, egy életem, egy halálom, én most megyek. – Látta a királyné, hogy [419] hiábavaló sírás, könyörgés, gondolta magában, ha már így van, hogy meg kell halni a fiamnak, inkább én pusztítom el. Mérget kevert egy pohár borbába, s megkínálta vele a fiát, amikor indulóba volt. De volt

mondta neki, hogy abból a pohárból, a mit az édes anyja nyújt neki, mikor indulnak, ne igyék egy cseppet se, hanem öntse ki a földre.

Hát lelkem Istenem, mikor épen indulni akarnak, jön az özvegy királyné egy pohár borral; de a király urfi a szájához sem vitte, csak ledobta a földre. Egyetlen egy csepp a ló lábára esett s az egyszerűen megdőglött.

Annak a lónak a husából evett két varju, azok is elpusztultak. A király urfi azt a két varjut megsüttette, betette a tarisznyájába s avval utnak eredtek.

Este felé egy rengeteg erdőbe érkeztek. Hát látnak egyszer egy nagy tüzet, a mellett füttözik tizenkét tolvaj. Oda mennek hozzuk s a király urfi megkínálta őket a varjak húásával.

A két varju meg se' kottyant a tolvajoknak, de meg is halt tőle mind a tizenkettő azonnal. Akkor a szolgálta ezt a talalós mesét találta:

[341] »Egy csepptől meghalt egy, egytől kettő, kettőtől tizenkettő.«

Másnap megérkeztek a táltos királyleányhoz. Asztalnál mindjárt el is mondta a király urfi a talalós mesét, de a leány nem tudta kitalálni. Három napi gondolkozási időt kért. A király urfi megadta neki.

Első éjjel felöltöztette a király leány egyik szolgálóját a maga ruháiba s elküldte a király urfihoz, hogy tudja ki tőle a mesét.

– Megmondom, – mondá a király fiu, – ha ide fekszel mellém. A leány nem sokat kérte magát, hanem oda bútt. Akkor a király urfi kiugrott az ágyból s kikergette a leányt, a ruhát pedig ott tartotta.

Kétszer ismételte még ezt a királyleány, de a királyfiu mindenkor elkergette a szolgálót.

a királyfinak egy táltos inasa, ez észre vette, hogy min jár a királyné esze s meg-súgta a királyfinak, hogy azt a pohár bort meg ne igya, hanem öntse ki a földre. A királyfi megfogadta az inas tanácsát, a poharat a szájához emelte, aztán úgy tett, mintha meggondolkoznék s a bort kiöntötte a földre. Egy csepp éppen a ló lábára cseppent, s a ló abban a szempillantásban megdőglött. Mikor a lovat temették, rászállott két varjú, csipentettek egy falást a husából, s a varjak is abban a szempillantásban megdőglöttek. Az inas a két varjút tarisznyájába dugta, s így indultak el ketten a királyfival. Mentek, mendegéltek hegyeken, völgyeken által s egyszer beértek egy rengeteg erdőbe. Ott csak elejükbe áll tizenkét zsvány, elvettek tőlük mindent, lovat, pénzt még a két varjút is, csak éppen az életüket hagyták meg. Még tovább sem ment a királyfi, a zsványok megették a két varjú húsát s ott mindjárt mind a tizenketten szörnyű halált haltak. Azzal a királyfi föl pattant a lovára, az inas is a magáéra s a mint mentek, útközben az inas ezt a talalós mesét csinálta:

– Egy csepptől meghalt egy, egytől kettő, kettőtől tizenkettő.

Megérkeztek a királykisasszony városába, megy a királyfi a palotába s jelen-ti, hogy szerencsét akar próbálni. Előbb a királykisasszony adott fel talalós mesét, de mit gondolt, mit nem, úgy látszik, meggondolta, hogy már csak egy királyfi van a világon: olyan könnyű talalós mesét adott föl neki, hogy a királyfi egyszerűen kitalálta.

[420] – No, most én mondok egyet, – szólt a királyfi. – Fejtsd meg ezt, ha olyan soktudó vagy: egy csepptől meghalt egy, egytől kettő, kettőtől tizenkettő, mi az?

Gondolkozott a királykisasszony, de sehogy sem tudta kitalálni. Kérte a ki-

Negyednap délben újra feltette a kérdést: Egy cseptől meghalt egy, egytől kettő, kettőtől tizenkettő. « Mi az?

A leány most se tudta megmondani. Akkor elévette a három köntöst s azt mondá a tanácsuraknak:

– Ime nektek olyan király leányatok van, a ki már három éjjel egymás után lejött az én szobámba hálni, de én nem eresztettem magamhoz, hanem elvettem a köntösseit.

– Mit érdemel az ilyen király leány?

A király leány eleget esküdözött mennyre-földre, hogy nem ő volt, hanem szolgálói; de a király urfi semmi letteképen nem tudta elhinni, hogy nem ő volt, [342] a szolgálók pedig esküdöztek, hogy nem ők voltak, hát mégis a király leányra sült a dolog.

Akkor mindjárt összeült a tanács s kimondta hogy az, a ki már kilenczven kilencznek minden igaz ok nélkül nem átallotta fejét vétetni, maga sem érdemel egyebet. Egyszeribe hivatták is a hóhért s a király leány feje is karóba került. Épen az volt a századik. Akkor aztán az öreg király őt fiának fogadta s átadta az országát.

A király urfi pedig nyomba' megházasodott, elvette a fejér király leányát, Liliom király kisasszonyt s még maig is élnek, ha meg nem haltak.

rályfit, adjon neki három napot, majd azalatt kitalálja. Eltelt a három nap s jött nagy búsan a királykisasszony, azaz hogy csak mutatta a szomorúságát s mondta a királyfinak:

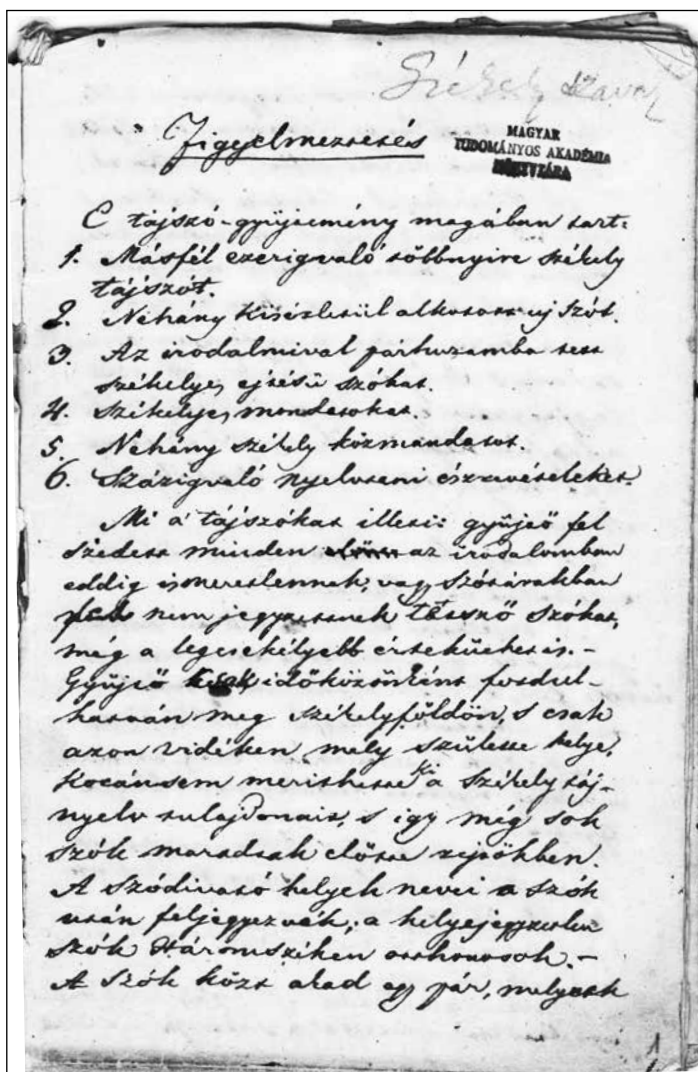
– No, te királyfi, adál föl nekem olyan találós mesét, hogyha száz esztendeig él-nék, akkor sem tudnám megfejteni. Te az enyém, én a tiéd, ásó, kapa, s a nagy harang válasszon el egymástól.

Akkor aztán a királyfi is elmondta, hogy mit jelent a meséje: hogy egy csepp mérges bortól megdöglött egy ló, attól az egy lótól megdöglött két varjú, attól a két varjútól meghalt tizenkét zsvány.

Csaptak mindjárt nagy lakodalmat. Lett a királyfinak két országa, egyszer az egyikben, másszor a másikban lakott.

Még ma is élnek, ha meg nem haltak.

Képek

1. Lőrinczi Elek tájszógyűjteményének bevezetője
(MTA KIK Kt. Ms. 5088/168: 1-1v.)

jelentését ^{hallgatás} fel nem jegyzésén. Elfe-
 lyeszedés, vagy kétsévesen tudjátok,
 az ilyenek kérdőjellel látszó el.
 A kísérletül aközött közt
 gyűző nem igényel mindenikre
 néve helybehagyás, s melyik
 hagyatik helybe azé sem tudja;
 azina nem néni magai íjén ár-
 salmas közfacsagónak. A vit-
 tagjegyzés ujtrók stihelysajtrók
 alagján képpisvük majd stámo-
 kas majd hasonlóság szabályai
 stámo.

A ragokhoz némi az iródalmi
 szabálydran közevel.

A nyelvészeti érvényesülékben némely
 pontokhoz gyűző vajis tudniismant
 iróvok fel, s csak ^{szó} iródalmi ^{írás} írás
 nek vehető. Megjár a többi közt.

A kök értelemzése magyar, mert
 a német nyelvvel kétféle nem bírja
 gyűző.

Némely kök szószókból is ismeresek,
 de a példákhozul más vagy módosított
 értelemük vagyon.

Itt volna az endők, hogy völy, s kerárok nevük
 is öfvesedni lety.

Gyűző megalkotásból sör szövegjegyzés
 amikben csak művészetük stámo fel a szöveg.

2. Lőrinczi Elek tájszógyűjteményének bevezetője
 (MTA KIK Kt. Ms. 5088/168: 1-1v.)

88

gény legény jó háznál veszi; külföldben is apja
 néki az mondotta volé tanácsul hogy, ha az azon
 valamin, mi egy bolhánál több is ^{való} ~~való~~ fel-
 ő azokat fel szedi, ~~be~~ be szerzi az ebből.

Uttyában egy király lakoa városban el volt vitédít.
 ő eháé be megyen a királyi udvarba. be jékuen,
 magán a királyról miné uszóé uti költővige - eg
 évszakra pedig szállásra ké.

Ugyes, csiny volé a diák s a vacsora felett
 külföldön is hi sünette mi velővígési, - a királyné
 szem ügyre ~~vevén~~ a diákot, miné kinek fejjehez
 adó leány volé, azon gondolatára jött utráha ez
 a diák leány nőköbe jött királyfi, s csak magán
 élve nem ahasva meg ismerem, örökön által
 diáknak - vacsora után köztli e gondolatára fejje,
 veli - a király orszóra neje gondolatában s az
 hasározat, hogy ez ki tudhasván mara, ez a b jád
 napra magolnál - s élő ijfel miné diáknak,
 masodt ijjen miné királyfi, nak egy ves, csak az az.

3. Lőrinczi Elek kézírásában A Diák, kit erőszakkal királya tettek című meseszöveg (MTA KIK Kt. Irod. 4-r. 409/IV: 88.)

VIII. A Diákot erővel királyá teszik

Utára nem egy diák, s a mind a mezőbe men, találta valami
 kinyitogató borsószemekre; gondolta, hogy azoknak hátsá-
 rát veheti, mert ő szegény legény; hisz en az apja az es sa-
 másolta az neki, hogy a mi idős ér egy bolhánál, az ha sa-
 lája, vegyepel. Felroddre hát a borsó, s a zsebibe rakta. -
 Utjában elesételeket egy királyi városba, bejelenszete
 magás a királgnak, s istsi kötszeseget kért, s az éjeltre szállás.
 A csak jól mezevte, helyesen betelt, s ügyesen viselte
 magds. s királyának a figyelomre esett, s minthogy eladó
 leánya volt, úgy vélekedett, hogy hát ha ő királyfi, s leány-
 zőbe jött, s csak azét ösörött deának, hogy né a szerjelmeg!
 Eze a gondolajás megmondta az városnak, s a király es helyes-
 nek vette. Készen meggyeztet, hogy sudjabbi, ifjában királyfi,
 megmaratvottak vagy késmagora. Első acrakára nem igau
 pengés azzal vesetel neki, azért, hogy ha azal megelgőzik,
 úgy csak deák, de ha nem, akkor királyfi.

Az azzas megveszik egy dalhába, s egy bízodalmas em-
 beru a király amak az ablakára állított, hogy lessemeg a
 zsebet, miu címél. Megmaratuk a deákunk az azzas, s ő ves-
 kémi kezd az aggenit; de a mind veskernek, a borsó a zsebi-
 ból mind az agbe hull alája; ő kérszélmi kerdi, s eggen-
 kéns esztesed aggeni; hajnal lett, míg esztesa sudra adni. -
 rd oriz

4. Kiss Mihály kézírásában A Diákot erővel királyá teszük című mesészo-
 veg (MTA KIK Kt. Irod. 4-r. 409/IV: 69v.)

88. (54) 53 EA
 nekem, hogy úgy ne lássanak, mind a feleske főd.
 Igen bizony, mert félted, hogy ha csakugyan kiindulok,
 hogy ők vőrek, mind a hármiknak a fejek lesződik
 a nyakukról. Amak kívánság, hogy az a királyfi is
 úgy hitte, hogy nem ők vőrek, hanem a királykisasszony;
 mert hiszen ők is úgy viselked a sésébe magukat,
 mintha mindégig a királykisasszony lett volna. -
 A mi keresést a királyleány megkapta; mert
 a tanács urak azt is látták, hogy az egyja fajtalan
 leány nem érdemlé, hogy az egyja halála után az or-
 szág az igazsága; feje vessék, s ő lett a háradik,
 a kirak a feje a karró kigyibe kötött. Ha 99 feje
 lett volna és megérdemelte volna, hogy mind egyöt
 éppide leüssék, ha ő nem sajnálta amak a 99 ár-
 tatlan éfiának a fejével járnodni, csak azt, hogy ő
 híres leányja vőjék. ^{Maradjon} ~~Maradjon~~ a királyné! -
 Amint csakhamar meghót a vőm király is,
 issebe síg halállal elnyújt, s fenyéső remélték el.
 A kősnő megkötta a királyfiu királynak, megkoronázták,
 s két orságnak lett királya. Feleségnek vitte lilom külső
 asztalony, a feje király leányai; s ha még nem hős, más el,
 még pedig feleségétől, s lehet, hogy egy korméköstől is. -

5. Kiss Mihály kézírásában A tatos királyleány című meseszöveg
 (NM EA 10697: 53.)